

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

THE SCIENTIFIC JOURNAL

**ПАРАДИГМА ПІЗНАННЯ: ГУМАНІТАРНІ
ПИТАННЯ
№ 4 (15), 2016**

**PARADIGM OF KNOWLEDGE:
HUMANITARIAN ISSUES
№ 4 (15), 2016**

ЗАСНОВАНО У 2014 РОЦІ

WAS FOUNDED IN 2014

**СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
СЕРІЯ KB № 20877-10677P**

**CERTIFICATE OF STATE
REGISTRATION
KB № 20877-10677P**

ВИХІД З ДРУКУ: ВІСІМ РАЗІВ НА РІК

IT IS ISSUED EIGHT TIMES A YEAR

Засновники

Founder

Центр міжнародного наукового
співробітництва «ТК Меганом» (м. Київ)

Center for International Scientific
Cooperation "TK Meganom"

кафедра філософських та соціальних наук
Чернівецького торговельно-економічного
інституту Київського Національного
торговельно-економічного університету

Department of Philosophy and Social
Sciences Chernivtsi Trade and
Economics Institute Kyiv National Trade
and Economic University

кафедра суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного
університету

Department of social and political
sciences, Vinnytsia National Technical
University

Інститут наукового прогнозування
(м. Київ)
Інститут реклами (м. Київ)

Institute of Scientific Forecasting (Kyiv)

Universities' Institute of Advertising
(Kyiv)

Кримський інститут економіки та
господарського права (Севастопольська
філія)

Crimean Institute of Economics and
Commercial Law (Sevastopol branch)

Громадська організація "Асоціація
"Аналітикум" (м. Вінниця)

NGO "Association "Analitikum"
(Vinnytsia)

Міжнародне товариство прав людини
(Українська секція)

International Society for Human Rights
(Ukrainian section)

Українське товариство російської культури
"Русь"

Ukrainian Society of Russian Culture
"Rus"

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ
Science Index

Журнал включено до
наукометричної бази даних
«Російський індекс наукового цитування»
(«РІНЦ SCIENCE INDEX»).

Ліцензійний договір № 260-04/2014
від 28.04.2014

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ
Science Index

Registered by «РІНЦ
SCIENCE INDEX»

Registration Certificate № 260-04/2014
dated 28.04.2014

Електронна версія журналу
[http://www.naukajournal.org/index.php/
Paradigm/](http://www.naukajournal.org/index.php/Paradigm/)

The electronic version
[http://www.naukajournal.org/
index.php/Paradigm/](http://www.naukajournal.org/index.php/Paradigm/)

Редакційна колегія:

Ореховський Вадим Олегович, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософських і соціальних наук Чернівецького торговельно - економічного інституту Київського Національного торговельно - економічного університету; Головний редактор;

Циганенко Лілія Федорівна, доктор історичних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, декан факультету української філології та історії, завідувач кафедри всесвітньої історії;

Юрій Михайло Федорович, доктор історичних наук, професор, академік АН України, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Робак Ігор Юрійович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук, Харківський національний медичний університет;

Нікітенко Костянтин Вікторович, доктор історичних наук, завідувач кафедрою менеджменту мистецтва, Львівська національна академія мистецтв;

Безаров Олександр Троянович, кандидат історичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Корнієнко Валерій Олександрович, доктор політичних наук, професор, академік Української академії політичних наук, президент Асоціації "Аналітікум", завідувач кафедри суспільно - політичних наук Вінницького національного технічного університету;

Денисюк Світлана Георгіївна, доктор політичних наук, кафедра суспільно - політичних наук Вінницького національного технічного університету;

Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

Докаш Оксана Юріївна, кандидат політичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Чікарькова Марія Юріївна, доктор філософських наук, професор, кандидат філологічних наук, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Андрієнко Олена Володимирівна, доктор філософських наук, професор, Донецький національний університет, доцент кафедри філософії;

Дулин Петро Георгійович, доктор філософських наук, Миколаївський національний університет ім. В. Сухомлинського, завідувач кафедри філософії;

Прищенко Світлана Валеріївна, доктор наук у галузі дизайну, професор кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами, член Спілки дизайнерів України;

Абрамович Семен Дмитрович, доктор філологічних наук, професор, академік АН Вищої освіти України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, завідувач кафедри слов'янської філології та загального мовознавства;

Іваницька Наталія Борисівна, доктор філологічних наук, професор, Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, завідувач кафедри сучасних європейських мов;

Іліаді Олександр Іванович, доктор філологічних наук, професор, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка;

Криницький Ігор Євгенович, доктор юридичних наук, професор, завідувач науково - дослідної лабораторії № 1, Науково-дослідний інститут фінансового права;

Гумін Олексій Михайлович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри Кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного Університету «Львівська Політехніка»;

Биков А. Н., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Інституту законодавства Верховної Ради України;

Круль Петро Франкович, доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри інструментально-виконавського мистецтва Інституту культури і мистецтв Прикарпатського університету ім.В.Стефаника;

Станіславська Катерина Ігорівна, доктор мистецтвознавства, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв;

Бадалов Олег Павлович, кандидат мистецтвознавства, Чернігівський інститут мистецтв та менеджменту культури Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв;

Журнал зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань

Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Міжнародна індексація журналу:

РІНЦ SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

POLISH SCHOLARLY BIBLIOGRAPHY

GOOGLE SCHOLAR

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНИХ НАУК

УДК:929.652(477)«19/20»

ЗОБРАЖЕННЯ НА МОНЕТАХ ВИДАТНИХ ДОСЯГНЕНЬ І ВИДАТНИХ СУЧАСНИКІВ НТР 1950-1980 РР. ТА КІНЦЯ XX-го ПОЧАТКУ XX-го СТОЛІТТЯ

кандидат історичних наук, Логвинюк Т.В.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Україна, м. Переяслав-Хмельницький

В статті досліджується зв'язок між науково-технічним розвитком та нумізматиною. Розглядаються різноманітні аспекти процесу зображення на монетах видатних досягнень і видатних сучасників науково-технічного розвитку. Визначаються основні тенденції в ролі історії науково-технічного розвитку у виготовленні монетних штемпелів та впливу нумізматики на суспільство.

Ключові слова: історія науково-технічного прогресу, видатні винахідники, видатні досягнення, мистецтво, монета, колекціонування.

Логвинюк Т.В. Изображения на монетах выдающихся достижений и выдающихся современников НТР 1950-1980 гг. и конца XX-го начала XXI-го века/ ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», Украина, Переяслав-Хмельницкий.

В статье исследуется связь между научно-техническим развитием и нумизматикой. Рассматриваются различные аспекты процесса изображения на монетах выдающихся достижений и выдающихся современников научно-технического развития.

Определяются основные тенденции в роли истории научно-технического развития в изготовлении монетных штампов и влияния нумизматики на общество.

Ключевые слова: история научно-технического прогресса, выдающиеся изобретатели, выдающиеся достижения, искусство, монета, коллекционирование.

Lohvyniuk T.V. The images on the coins of outstanding achievements and outstanding contemporaries NTR 1950-1980. and the late XX th-early XXI-th century/ DVNZ «Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named Gregory Skovorody», Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytsky

This paper examines the relationship between scientific and technological development and numismatics. We consider various aspects of the images on coins outstanding achievements and outstanding contemporary scientific and technological development. The basic trend as the history of scientific and technological development in the production of stamps and coins Numismatics impact on society.

Keywords: history of science and technology, outstanding inventors, outstanding achievement, art, coin collecting.

Вступ. Якщо з поштовими марками в повсякденному житті ми зустрічаємося не так уже й часто, то з монетами маємо справу щодня. І ось на них теж можна зустріти портрети видатних винахідників, та мотиви їхніх здобутків. Здебільшого на банкнотах зображують державних і військових діячів минулого, рідше – художників та письменників, а на монетах частіше можна побачити відомих діячів культури, науки і техніки. Історія науки і техніки засвідчує неможливість в історичному процесі людства окремішнього розвитку певних напрямів. Технічні досягнення як наслідок практичного і наукового пошуку супроводжуються водночас і розвитком філософських та

естетичних уявлень про навколишній світ. Достатньо чітко це відслідковується у нумізматиці. З одного боку, розвиток монетної справи потребував технічних вдосконалень виробів, а з іншої – їх естетичного оформлення, яке в свою чергу потребувало осмислення і мистецького втілення.

Мета дослідження – аналіз специфіки зображення на монетах видатних досягнень і видатних сучасників науково-технічного розвитку. Вивченням монет займається така дисципліна як нумізматика. Вона звертає увагу в першу чергу на історію грошового обігу, монетного виробництва. Але, крім того, монети є джерелом й іншої інформації – історичної біографістики, історії торгівлі та економіки, історії політики тощо. При цьому будь-яка монета сприймається з кількох позицій:

- як архів інформації;
- як грошова одиниця (еквівалент);
- як символ влади, держави;
- як цінність (за рідкістю, за вмістом металу);
- як витвір мистецтва.

Також монети є одним із найбільш відомих об'єктів колекціонування. Мета останнього також досить різнопланова: і з точки зору інтересу до минулого, і з точки зору торгівлі, і з точки зору наукового дослідження, і з точки зору мистецтва. Відповідно, будь-яка монета – це завжди поєднання функціональності і естетичності. Виходячи з естетичності монет, дослідники обґрунтовують навіть класифікацію монет, здійснену за принципом художності типів. Зокрема, наприкінці XIX ст. відомий фахівець П. фон Вінклер (1866 – 1937), використовуючи цей принцип, поділяв давньогрецькі монети на чотири періоди: VI ст. до н.е. – архаїчні монети, «зображення дуже мало чисельні», 580 – 460 рр. до н.е. – «показує уже значне вдосконалення в чеканці. Емблеми стають складнішими... До кінця

періоду з'являються прекрасні македонські монети...», 460 – 336 рр. до н.е. – «апогей чеканки грецьких монет. В цей час вперше зустрічаються імена граверів...», «починається часом Олександра Великого. Хоча перші монети і прекрасного типу, але вже при наступниках Олександра помітний поступовий занепад мистецтва...» [7, с.125].

Найдавніша монета, яка збереглася до нашого часу, – золотий статер, що мав ходження в державі Лідія (територія Малої Азії) у VI ст. до н.е. із зображенням голови рикаючого лева. Вершиною ж нумізматичного мистецтва античної Греції і одним із найкращих зразків мистецтва дрібної пластики вважається сіракузька декадрахма, відчеканена на честь перемоги Сіракуз над Афінами у 413 р. до н.е. Штемпель було виготовлено художниками Кімоном і Еванетом. На аверсі зображена голова Персефони (в деяких трактуваннях – німфи Аретузи), а на реверсі квадрига з візничим, якому богиня Ніка вінчає голову. При цьому сама срібна монета має вагу 43,09 г, а діаметр 34 мм.

Одна з перших значних монетних колекцій належала відомому італійському гуманісту Франческо Петрарці (1304 – 1374). Складалася вона із зразків античної нумізматики. І це не випадково. По-перше, сам поет був прихильником ідеї відродження римської республіки, по-друге, як загальновідомо, для епохи Відродження характерним є звернення до культурної і мистецької спадщини античності як до зразкової. Відомо також, що частину своєї колекції Ф. Петрарка подарував імператору Священної Римської імперії із Люксембурзької династії Карлу IV (1316 – 1378; правив у 1355 – 1378 рр.), котрий позиціонував себе як прихильник мистецтв. Особливо з його ім'ям пов'язується культурний розквіт Чехії.

Мистецтвознавці відзначають, що «в Італії, на батьківщині античності, знову відроджується античний ідеал прекрасної,

гармонійної людини. Людина знову стає головною темою мистецтва» [3, с.77]. А зовнішні зразки такого ідеалу могли надати у т.ч. і античні монети. Зображення на них стають зразками для художників і скульпторів. Та й самі монети з'являються в мистецьких творах як об'єкт зображення. Так, близько 1480 р. з'явилася відома картина фламандського художника Ганса Мемлінга (1433/1435 – 1494 pp.; Jan van Mimmelynghe / Hans Memling) «Чоловік з монетою» (інша назва – «Чоловік з медаллю»), яка зберігається нині у Королівському музеї мистецтва в Антверпені. Фахівці вважають, що на ній зображений портрет архітектора і гравера Ніколо Фіорентіно (1430-1505 pp.; Niccolò di Giovanni Fiorentino), котрий тримає в руках золоту римську монету (номінал – ауреус) імператора Нерона (правив у 54 – 68 pp.) [1].

Саме мистецтво надає будь-якій монеті не тільки зразок естетичного оформлення, але й виражає особливості культурних процесів, їх розвитку і взаємовпливу, як на певній території, так і у міжнародному просторі. Зрозуміло, що художнє оформлення монет з найдавніших часів набувало державно-політичного характеру, оскільки саме воно повинне було закріпити владний елемент. Тобто у будь-якій державі монета була закінченим продуктом співпраці влади і митця (художника, гравера, різьбяра). Тому мистецьке оформлення монети обов'язково несло в собі елементи владної ідеології. Наприклад, нова ідеологія нової держави відображалася на монетах РСФРР та СРСР 1920-х років: замість старої символіки з'явилася нова – на золотому червонці 1923 р. був відображений образ, запозичений із скульптури представника академічного модерну І. Шадра (1887 – 1941) «Сіяч». Пізніше на підтримку нової монетної системи у 1924 р. був ще й випущений агітаційний плакат з малюнком і текстом поета В. Маяковського, присвячені грошовій реформі: «Твердые деньги – твердая почва для смычки крестьянина и рабочего» [6, с. 22 – 23].

Мистецтво виготовлення і оформлення монети давно вже перестало бути лише справою граверів, художників, нумізматів, представників влади в рамках однієї країни. Воно має загальносвітовий інтерес. Тому проводяться міжнародні конкурси, які дозволяють визначити найбільш яскраві художні надбання у виготовленні монет. Так, з 1972 р. щорічно проходять Всесвітні ярмарки грошей (World Money Fair), на яких урочисто присуджуються премії «Монета року» (Coin of the Year, COTY). Конкурс проводять відомі видавництва Krause Publications та World Coin News, котрі залучають для винесення рішення фахівців із різних країн – представників банків, монетних дворів, музеїв, журналістів тощо. Саме на цьому конкурсі у 2001 р. в номінації «Сама натхненна монета» перемогла українська монета із нейзильберу «Різдво Христове» номіналом 5 гривень (вага 16,54 г, діаметр 35 мм). Її автор – художник і скульптор Роман Чайковський [5].

З 2007 р. в Росії також проводиться постійний міжнародний конкурс «Монетне сузір'я». Тоді ж в номінації «Золота монета року» найкращою була визнана (разом з білоруською монетою) українська монета із золота «Несторлітописець» номіналом 50 гривень (вага 15,55 г, діаметр 25 мм). Автори її ескізів та моделей – В. Таран, А. Харук, С. Харук, Р. Чайковський, С. Іваненко [5].

Взагалі ж, не варто забувати про внесок України та її майстрів в розвиток світового монетного мистецтва (і водночас слід зауважити про необхідність дослідження цієї тематики). Зокрема, відомий український знавець монетної справи В. Зварич наголошував на особливостях виконання монетних штемпелів «срібляників» на Русі: «Ярослава являє собою в монетному виробництві Європи XI ст. унікальне явище щодо мистецького виконання штемпеля монети... Техніка виробництва С. має свої особливості. Кружальця С. не вирізувались із пластини (як у візантійських і арабських монет), а були

литими» [2, с. 119 – 120]. Необхідно згадати і художника та різьбяр А.Ф. Васютинського (1858 – 1935), котрий був родом із Кам'янця-Подільського, навчався у Київській художній школі (1879–1881), потім став автором цілого ряду монетних штемпелів – 1895 – 1915 рр., рубля 1913 р. (на честь 300-річчя дому Романових), останнього срібного рубля Російської імперії (1916), першого срібного рубля РСФРР (1921 – 1922), золотого червонця РСФРР, нікелевих монет 1931 – 1934 рр. та ін.

Під час другої світової війни німецько-фашистське командування здійснило випуск грошових знаків, призначених для поводження на окупованій території України, зокрема:

1. Квитки державних кредитних кас (1941) випуск складається з шести номіналів 50 рейхспфенінгов, 1, 2, 5, 20 і 50 рейхсмарок.
2. Випуск центрального емісійного банку «Україна» (Рівне, 1942).
3. Особливий інтерес для колекціонерів-боністів представляє випуск, здійснений Емісійним банком. (Київ, 1941) [6].

З 1944 по 1957 рр. учасниками визвольних змагань випускались грошові сурогати бофони (бойовий фонд Української повстанської армії), які використовувались як грошові розписки за пожертвовані кошти.

В 1991 році Україна знову отримала шанс на незалежність після розпаду СРСР. У тому ж 1991 році поряд з обігом рубля були введені картки споживачів.

В 1992 році в обіг були введені карбованці, або купоно-карбованці, які проіснували до 1996 р. Відсутність товарного забезпечення, інфляція призвели до стрімкої втрати їхньої купівельної спроможності і, розпочавши з номіналу 1 карбованець, згодом було випущено банкноту номіналом 1000000 карбованців.

У 1996 році Національний банк України під головуванням Віктора Ющенка проводить грошову реформу і вводить в обіг національну валюту, зокрема гривню. Випускаються як паперові, так і металеві гроші, розмінна монета, ювілейні та пам'ятні гривні.

Що стосується зображення на монетах наукових досягнень останніх часів, то протягом багатьох років самовіддано займаються нумізматику два науковці – академіки НАН України Мирон Онуфрійович Лозинський та Анатолій Федорович Попов. У їхніх колекціях нараховуються десятки західноєвропейських, російських та національних монет. «Захоплення юності стало другою роботою на все життя...» – переконує Мирон Онуфрійович та з заздністю говорить, що знаменита колекція Ермітажу нині включає 63 400 античних, 220 000 східних, 360 000 західноєвропейських та 300 000 російських монет, охоплюючи період від VII ст. до н.е. і до наших днів [4].

Звичайно, ювілейні монети, пов'язані з наукою, присвячуються якій-небудь круглій даті від дня народження вченого. Але таке буває не завжди. Монета може бути присвячена й науковому відкриттю, якій-небудь науці як такій, на ній навіть може бути зображений графік, що ілюструє фундаментальний закон тощо.

Ігор Сікорський належить до легендарної плеяди конструкторів-першопроходців, які стояли у витоків сучасної авіації. В США Ігор Сікорський вважається національним генієм, який посідає чільне місце в історії XX ст. Його ім'я стоїть поряд з іменами Луї Пастера, Альфреда Нобеля, Томаса Едісона, братів Райт, Енріко Фермі та інших в Національному Залі Слави Винахідників. Сікорський був нагороджений багатьма нагородами, почесними докторськими званнями, почесними членствами в багатьох наукових товариствах США та Європи. Серед них – орден Святого Володимира IV ступеня (1914 р.), премія ім. Сильвануса Альберта Ріда за 1924 рік від Інституту авіаційних наук в

Нью-Йорку, в 1948 році Сікорський отримав рідкісну нагороду – Меморіальний приз братів Райт. Окрім цього він в 1964 році був удостоєний однієї з найпрестижніших нагород США за розвиток техніки та технологій, нагороджений Національною медаллю США за наукові досягнення. В 1967 році Сікорський отримав Почесну медаль Джона Фріца за науково-технічні досягнення в царині фундаментальних прикладних наук, яку в галузі авіації крім нього отримав лише один з братів Райтів – Орвіл. В 1971 році Ігорю Івановичу була вручена Премія національної оборони США за 1971 рік та багато інших. Всього ж авіаконструктор отримав 109 нагород, різноманітних грамот і дипломів [8]. До найважливіших його досягнень можна віднести:

- величезний внесок у будівництво багато двигунових літаків-гігантів;
- розробку міжконтинентальних пасажирських авіалайнерів;
- розробку та організацію серійного вертольотобудування, він по праву вважається засновником світового гелікоптеробудування.

Кожне з цих досягнень конструктора могло б обезсмертити його ім'я. В 2009 р. на честь 120-річчя з дня народження І.І. Сікорського Національний банк України випустив пам'ятну монету номіналом у 2 грн. із серії «Видатні особистості України». Ім'ям авіаконструктора було названо одну з вулиць у Шевченківському районі Києва [8].

На монетах можна зустріти й портрети видатних хіміків. Щоправда, здебільшого на монетах зображують фізиків і філософів минулого, рідше біологів та математиків. Вченим хімікам у цьому плані не дуже пощастило. Проте...

Польща, 10 злотих, 1967 р. Монету присвячено 100-річчю від дня народження Марії Складовської-Кюрі – хіміка та фізика.

Греція, 10 драхм, 1982 р. Монету при свячено давньогрецькому вченому, філософові-матеріалісту Демокриту (близько 460 – 370 до н. е.). Він один із засновників античної атомістики (з нею ми знайомимося

ще в шкільні роки в курсі хімії). За Демокритом, в світі існують тільки атоми та порожнеча. Атоми – неподільні матеріальні елементи (геометричні тіла, «фігури»), вічні, непроникні, розрізняються формою, положенням у порожнечі, величиною; рухаються в різних напрямках, з їх «вихору» утворюються як окремі тіла, так і всі незліченні світи, невидимі для людини. На другій стороні монети стилізоване сучасне зображення атома [4].

Рис. 1. Монета України, присвячена Сікорському І.І. :2 гривні 2009 року [8]

ФРН, 5 марок, 1979 р. Монета присвячена 100-річчю від дня народження німецького фізика та радіохіміка Отто Гана (1879–1968). Він відкрив хімічний елемент протактиній (разом з Лізі Майтнер), ядерну ізомерію в радіоактивних елементах. Але головне його відкриття (разом з німецьким фізиком Фріцем Штрассманом) – реакція розпаду урану під дією повільних нейтронів (1939). Це відкриття стало першим кроком до практичного використання ядерної енергії. У листопаді 1945 р. О. Гану було присуджено Нобелівську премію з хімії «за відкриття розпаду ядер важких атомів». На монеті зображено схему ланцюгової реакції розпаду ядер урану.

Австрія, 25 шилінгів, 1958 рік. Монету присвячено 100-річчю від дня народження австрійського хіміка Карла Ауера фон Вельсбаха. Він відкрив рідкоземельні елементи празеодим, неодим і лютецій (1885), винайшов газожарову сітку (знайомі нам газові пальники з «ауеровськими» ковпачками), запропонував використовувати в лампах накаливання замість вугільної нитки металеву з тугоплавкого металу осмію.

СРСР, 1 рубль, 1984 р. Монету присвячено вченому-енциклопедистові Дмитру Івановичу Менделєєву (1834–1907). За визначенням відомого російського хіміка Л.О. Чугаєва, «Д.І. Менделєєв – геніальний хімік, першокласний фізик, плідний дослідник у галузі гідродинаміки, метеорології, геології, в різних відділах хімічної технології (вибухові речовини, нафта, вчення про паливо тощо) і інших суміжних з хімією та фізикою дисциплінах, глибокий знавець хімічної промисловості взагалі, і особливо російської». Д.І. Менделєєв відомий всьому світові як автор Періодичного закону хімічних елементів.

СРСР, 1 рубль, 1986 р. Монета присвячена Михайлові Васильовичу Ломоносову (1711 – 1765 рр.), який, за словами Олександра Пушкіна, «був нашим першим університетом». Його дослідження стосуються хімії, математики, фізики, астрономії, мінералогії, ґрунтознавства, металознавства. М.В. Ломоносов – автор праць з історії, економіки, філології, граматики...[4].

Росія, 1 рубль, 1998 рік. Монету присвячено Олександру Порфирійовичу Бородіну (1833–1887) – одному з талановитих хіміків, автору більше 40 робіт з органічної хімії. В історії хімії назавжди залишиться реакція Бородіна-Хунсдікера (дія галогенів на срібні солі карбонових кислот). Крім того, Бородін – автор російських класичних симфоній (певно, найбільш відома 2-а «Богатирська»), російського струнного квартету та багатьох романсів. Він – автор відомої опери

«Князь Ігор». Великий російський хімік М.М. Зінін, під керівництвом якого Бородін робив свої перші кроки в хімії, не схвалював його захоплення музикою. «Поменше займайтеся романсами, – говорив він майбутньому композиторові, котрий визначив цілий напрямок у російській симфонічній музиці. – На Вас я покладаю всі свої надії... А Ви все думаєте про музику...».

Росія, 1 рубль, 1993 р. Монету присвячено натуралістові Володимиру Івановичу Вернадському (1863–1945). Діяльність В.І. Вернадського була досить різноплановою: він описав будову силікатів і алюмо-силікатів; організував пошук радіоактивних мінералів і був директором Радієвого інституту; брав визначальну участь у створенні Української Академії наук і був її першим Президентом (1918 – 1921); опублікував праці з історії та філософії науки; розробив вчення про ноосферу. Світову популярність Вернадському принесли монографії «Геохімія» і «Біосфера». В Україні його ім'я носить Національна бібліотека України, Інститут загальної і неорганічної хімії НАН України, Таврійський національний університет [4].

НДР, 10 марок, 1978 р. Монета присвячена німецькому хімікові Юстусу Лібіху (1803–1873). Йому належать важливі відкриття в хімії. Серед них: явище ізомерії (разом з німецьким хіміком Ф. Велером). Лібіх вперше синтезував цілу низку органічних сполук; створив теорію багато основних кислот; заклав фундамент сучасної агрохімії та запропонував теорію мінерального живлення рослин; розробив ряд кількісних методів аналізу та сконструював для них оригінальні прилади; заснував хімічний журнал, що від 1784 р. носить його ім'я («Liebig's Annalen der Chemie»).

Висновки. Отже, вивченням монет займається така дисципліна як нумізматика. Вона звертає увагу в першу чергу на історію грошового обігу, монетного виробництва. Але, крім того, монети є джерелом й

іншої інформації – історичної біографістики, історії торгівлі та економіки, історії політики тощо. При цьому будь-яка монета сприймається з кількох позицій: як архів інформації; як грошова одиниця (еквівалент); як символ влади, держави; як цінність (за рідкістю, за вмістом металу); як витвір мистецтва.

Нами помічено стійкий зв'язок між історією науки і техніки та нумізматиною від найдавніших часів, що існує в різних площинах взаємовпливу, від фінансової і політичної до управлінської і культурно-національної. Помічено, що протягом багатьох років активно займаються нумізматиною два дослідники – академіки НАН України Мирон Онуфрійович Лозинський та Анатолій Федорович Попов. У їхніх колекціях нараховуються десятки західноєвропейських, російських та національних монет. Ювілейні монети, пов'язані з наукою, присвячуються якій-небудь круглій даті від дня народження вченого. Але таке буває не завжди. Монета може бути присвячена й науковому відкриттю, якій-небудь науці як такій, на ній навіть може бути зображений графік, що ілюструє фундаментальний закон тощо.

Література:

1. Вермуш Г. Аферы с фальшивыми деньгами/Г. Вермуш. – Москва: Международные отношения, 1990. – 224 с.
2. Зварич В. Нумізматичний словник/ В. Зварич. – Львів: Вища школа, 1973. – 147 с.
3. Ильина Т.В. История искусств. Западноевропейское искусство/Т.В. Ильина. – Москва: Изобразительное искусство, 1983. – 359 с.
4. Ковтун Г.О. Думки на папері/ Г.О. Ковтун // Наука та інновації. – 2006. – № 5

5. Ластовський В.В. Мистецтво і нумізмати́ка: функціональний зв'язок/ В.В. Ластовецький // Питання історії науки і техніки 2014, № 4.
6. Можейко Г. Расследование «КП»: белорусского «зайчика» списали из детской книжки/ Г. Можейко // Комсомольская правда –2012. – 23 февраля.
7. П. ф.-В. Древнегреческие монеты // Энциклопедический словарь / Изд.: Ф. Брокгауз, И. Ефрон. – Т. XI. – СПб., 1893. – С. 125.
8. Ігор Сікорський – конструктор-першопроходець (нагороди та вшанування пам'яті винахідника). Бібліографічний покажчик [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.shevkyivlib.org.ua/derzhavni-zakupivli/1324-bibliografichniy-pokazhchik-sikorsky-igor-konstruktor-pershoprohodets-nagorodi-ta-vshanuvannya-pamyati.html>

References:

1. Vermush G. Aferyi s falshivymi dengami/G. Vermush. – Moskva: Mezhdunarodnyie otnosheniya, 1990. – 224 s.
2. Zvarych V. Numizmatychnyi slovnyk/ V. Zvarych. – Lviv: Vyshcha shkola, 1973. – 147 s.
3. Ylyna T.V. Ystoryia ykusstv. Zapadnoevropeiskoe ykusstvo/T.V. Ylyna. – Moskva: Yzobrazytelnoe ykusstvo, 1983. – 359 s.
4. Kovtun H.O. Dumky na paperi/ H.O. Kovtun // Nauka ta innovatsii. – 2006. – № 5
5. Lastovskyi V.V. Mystetstvo i numizmatyka: funktsionalnyi zviazok/ V.V. Lastovetskyi // Pytannia istorii nauky i tekhniki 2014, № 4.
6. Mozheiko H. Rassledovanye «KP»: belorusskoho «zaichyka» spysaly yz detskoi knyzhky/ H. Mozheiko // Komsomolskaia pravda –2012. – 23 fevralia.

7. *P. f.-V. Drevnehrecheskiye monety // Entsiklopedicheskyi slovar / Yzd.: F. Brokhauz, Y. Efron. – T. Khl. – SPb., 1893. – S. 125.*

8. *Ihor Sikorskyi – konstruktor-pershoprokhodets (nahorody ta vshanuvannia pamiati vynakhidnyka). Bibliohrafichnyi pokazhchyk [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://www.shevkyivlib.org.ua/derzhavni-zakupivli/1324-bibliografichniy-pokazhchik-sikorsky-igor-konstruktor-pershoprohodets-nagorodi-ta-vshanuvannya-pamyati.html>*

РОЗДІЛ II. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

УДК: [2–136.8:392.61]:930.85(477)

ДЖЕРЕЛА РОДЮЧОСТІ В ДАВНІХ КУЛЬТАХ

кандидат філологічних наук, доцент, Кухаренко О.О.

Харківська державна академія культури, Україна, Харків

Розглядаються джерела родючості в тотемному культі й світогляді первісних землеробів. У результаті зіставлення ведмежого свята північних народів з тотемним святом первісних мисливців доводиться, що елементи родючості, пов'язані з сексуальним началом, зберігаються й повторюються в подальшому з надзвичайною точністю. Порівняння елементів мисливського світогляду з землеробським дає підстави стверджувати, що один трансформувався в інший, оскільки в основі обох знаходиться статевий акт, як необхідна умова для розмноження звіра й отримання врожаю. Їх сталість і життєздатність дозволяють

знаходити відповідники в надбанні українського народу, зокрема традиційних звичаях і обрядах.

Ключові слова: культ родючості, тотемізм, ведмеже свято, землеробство.

Кухаренко А.А. Источники плодородия в древних культах / Харьковская государственная академия культуры, Украина, г. Харьков

Рассматриваются источники плодородия в тотемном культе и мировоззрении первобытных земледельцев. В результате сопоставления медвежьего праздника северных народов с тотемным праздником первобытных охотников доказывается, что элементы плодородия, связанные с сексуальным началом, сохраняются и повторяются в дальнейшем с чрезвычайной точностью. Сравнение элементов охотничьего мировоззрения с земледельческим дает основания утверждать, что одно трансформировалось в другое, поскольку в основе обоих находится половой акт, как необходимое условие для размножения зверя и получения урожая. Их устойчивость и жизнеспособность позволяют находить соответствия в достоянии украинского народа, в частности в традиционных обычаях и обрядах.

Ключевые слова: культ плодородия, тотемизм, медвежий праздник, земледелие.

Kukharensko O. Sources of Fertility in ancient cult / Kharkiv State Academy of Culture, Ukraine, c. Kharkiv

Sources of fertility in totemic cults and world outlook of primitive farmers are viewed. In the result of comparison of the bear holiday of the people of the North with totemic feast of primitive hunters it is proved that elements of fertility related to sexual rudiment, are preserved and repeated in the future with exceptional accuracy. Comparison of the elements of the

hunting world outlook with the farming one, affords ground for affirming that one is transformed into another since at the bottom of both is sexual intercourse as a necessary condition for multiplication of animals and harvest. Their steadiness and vital capacity make possible to find correspondences in cultural heritage of the Ukrainian people, namely traditional national customs and ceremonies.

Key words: cult of fertility, totemism, bear holiday, farming.

Постановка проблеми. Сьогодні ні в кого не викликає сумніву наявність елементів культу родючості в українських традиційних обрядах, національній символіці, народній творчості. Однак існує наукова проблема прослідкувати трансформацію культу від найдавніших міфологічних і релігійних реліктів. А для цього слід визначити не лише весь ланцюг перехідних етапів, необхідно насамперед встановити моменти та причини виникнення джерел родючості в найдавніших культурах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням побутування, сакралізації й трансформації культу родючості займається не лише культурологія, а й інші споріднені науки – народознавство й мистецтвознавство, етнологія й фольклористика, психологія й релігієзнавство. Представниками цих наукових спрямувань досягнуто певних результатів, а завдяки працям В. Балущка, О. Боряк, І. Ігнатенко, Г. Кабакової, О. Кісь, М. Маєрчик можна говорити про здобутки на національному рівні.

Мета дослідження. Ґрунтовні дослідження потребують звернення до джерел тих явищ, котрі відображають аспект родючості в українській традиційній культурі. Збереження й трансформація світоглядних основ, зміна укладів і форм існування громад, розвиток і становлення міфології й релігії – все це в різних пропорціях впливало на

становлення національної культури. Наше завдання: в звичаях і обрядах, символіці й творчості знайти прадавні світоглядні тенденції, котрі так чи інакше стосуються заявленої теми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними етапами становлення культу родючості є існування його елементів в тотемних культурах та світогляді первісних землеробів. Тотемний культ звіра передбачав спорідненість певної групи людей із якимось видом тварин чи рослин, а також пов'язані з цією вірою обряди та церемонії [3, с. 27]. Осіб одного тотема об'єднувала священна заборона (табу) на вбивство тотемного звіра та на вживання його м'яса. Основою для такого твердження є ритуальні ведмежі кладовища, знайдені в печерах Альп, Північного Причорномор'я та Кавказу. До захоронення належали лише черепи та кістки лап – ті частини туші звіра, на які поширювалося табу; тому вони не вживалися в їжу, а підлягали похованню.

Зрозуміти світогляд і сенс обрядів наших далеких предків ми можемо, порівнявши їх із обрядами народів, що перебувають на значно нижчому й навіть примітивному рівні розвитку – айнів, евенків, кетів, мансі, нівхів та ін. Ведмеже свято, що існує в цих народів, являє собою «комплекс обрядів, пов'язаних із полюванням на ведмедя, білуванням його туші, використанням у їжу його м'яса, «похованням» його черепа та кісток» [2, с. 78].

Ведмеже свято широко досліджене, однак дослідження ці дуже неоднозначні. Що ж стосується елементів статевого питання, загальновідомо, як до цього ставилися науковці в Російській імперії та Радянському Союзі. Незважаючи на такий підхід, слід відзначити два найґрунтовніші дослідження, опубліковані в 1914 та 1948 рр., що належать Б. Пілсудському й Б. Васильєву.

Статеве питання, котре являє основу родючості, в культі, присвяченому розмноженню тварин, є очевидним; мисливські племена

переносили його на приплід звірів, що був головним промислом і чи не єдиним шляхом до виживання. Цілком зрозуміло, що приплід тварин мислився винятково через статевий акт, якому й присвячувалися деякі обряди ведмежого свята. Переважно це були інсценізації та імітування сексуальних дій. Долгани імітували акт із тушею вбитого звіра. Евенки проводили ритуальні церемонії з членом ведмедя. А після складання черепа та кісток в анатомічній послідовності, чоловіки валили скелет на землю й також зображали коїтус. Імітація статевого акту й запліднення дозволяють пов'язувати означені обряди не лише з тотемними віруваннями, а й магією, яка є архаїчнішою попередницею релігії. Ідеться про закон подібності: подібне викликає подібне, – на якому основана гомеопатична чи імітативна магія. Іншими словами, все, що намагаються імітувати на ведмежому святі його учасники (жерці), має відбутися насправді й сприяти розмноженню тварин.

Слід також зупинитися на ставленні людей до статевих органів ведмедів – головних дійових осіб свята. Якщо не зважати на суто практичне застосування, коли висушену матку ведмедиці використовували як ліки під час пологів, то можна відзначити, що в різних народів таке ставлення не є одностайним: айни під час поховання залишків тварини статевий член ведмедя, як і матку самки, загортали в стружки й вішали на стояче інау (заstrужені палички, які правлять за прикраси та жертвопринесення) [5, с. 152]; евенки підвішували статеві частини, разом із черепом і очима, на дереві (на їх думку, саме ці органи необхідні для відродження тварини); кети клали їх до спеціального ящика; м'ясо ведмежого члена на святі їли старі орочі, а залишені фалоси вони зберігали у зв'язці реліквій; нівхи й ороки одягали шкіру статевих частин ведмедиць на дерев'яні фігурні ложки та на ручки ритуальних ножів, якими різали м'ясо на святі; в айнів і гіляків виготовлялися фігурки, що обгорталися шерстю зі

статевих органів ведмедів і уособлювали душі вбитих тварин; представники народності уде з кісточок ведмежих членів виготовляли амулети, які мали зцілювати жінок від безплідності та допомагати при пологах [2, с. 87].

«Такі частини тіла, – пише З. Соколова, – як вуха, язик, шкіра з носа, статеві органи ведмедя, відрізалися й особливим чином зберігалися (найчастіше їх вішали на дерево в спеціальному місці)» [6, с. 72]. Усі ці факти свідчать про те, що до статевих органів тотемних тварин ставилися з повагою, оскільки вони мали неабияке значення для самого факту «відродження» ведмедів. Тут слід зазначити, що, вбиваючи ведмедя, люди переконані, що він сам цього хоче, оскільки після смерті воскресає і повертається до себе додому, навантажений до того ж усілякими дарами. Там він має розповісти, як побожно до нього ставилися люди, й у подальшому сприяти розмноженню звіра та вдалому полюванню, а також прислати замість себе наступного року ведмежа.

Цікаво, що ведмеже свято так ніколи й не було розглянуте з точки зору психоаналізу, а тим часом такий погляд пояснює деякі дуже важливі речі. Ідеться про працю «Тотем і табу», присвячену проблемам психології первісної культури та релігії. Більше того, поки що ніхто так і не зміг переконливіше пояснити протиріччя або, згідно з термінологією Фрейда, амбівалентність між убивством і поїданням тварини на тотемному святі та священною заборонаю того й іншого протягом року.

Коротко фрейдівська концепція така. На початку свого існування люди жили ордою, якою керував батько. Сини підкорялися батькові, а той один володів усіма жінками. Тих, хто намагався повстати проти вожака, він виганяв з орди. Синів не влаштовувала така перспектива, тому одного разу вони об'єдналися проти батька, вбили й з'їли його. Але почуття вини, яке відрізняє людину від тварин, привело братів до

розкаюння. Як результат, вони більше не бажали користуватися жінками, що належали батькові.

Те, що свого часу не міг пояснити Фрейд, а саме протиріччя між статевим інстинктом і відмовою від його задоволення, сучасний дослідник тлумачить таким чином. Сексуальний акт і смерть тих, хто зазіхав на самок усередині власної групи, злилися в одне цілісне сприйняття й стали тотожними. І щоб припинити самовбивчу практику, самці мали відмовитися не лише від проявів статевого інстинкту, а й від прямої символіки в мові та від оголеності, надягнувши пов'язку на стегна [1, с. 158].

Процес заміщення (достатньо важливий аспект у концепції психоаналізу) замість батька обирає тварину, яка замінює собою вбитого та з'їденого й перетворюється на тотема. Таким чином, завдяки внутрішньому самообмеженню виникають два головні табу тотемізму: не вбивати тотем і не мати з ним сексуальних зносин. Але тотем об'єднував усіх членів родини й тому було заборонено позбавляти життя та вступати в статеві стосунки з усіма представниками свого племені. Так, згідно Фрейду, в процесі каяття в людини з'являється почуття совісті, якого позбавлені представники тваринного світу, народжується культура, а на зміну ендогамії приходить екзогамія.

Отже, на тотема заборонено було полювати, йому поклонялися, його вшановували як прабатька роду. Але щороку існував один день, коли влаштовувалося так зване тотемне свято. І в програмі свята було й убивство тотема, й уживання його м'яса, й оргія з інцестуальними зносинами між членами родини. Причому кожен зобов'язаний був робити те, що зазвичай заборонялося й навіть суворо каралося. Далі наставало каяття й плем'я цілий рік до наступного свята вшановувало

головні табу тотемізму. Так коротко та дещо спрощено можна охарактеризувати концепцію Фрейда.

В основі сучасного ведмежого свята – також убивство тварини, якій поклоняються, – прообраз тотема. На початку святкування фривольні зносини статей суворо заборонені. Виконується це з усією строгістю до того часу, поки буде вбито ведмедя, а опісля починається колективне вживання спиртного; причому п'ють жінки й, навіть, діти: «тепер уже ніщо не втримувало в рамках помірності, й питво передбачалося нестримне. Прошло не більше години, а вже всі поголовно були веселі. Примушували пити й жінок, особливо танцюючих; діставалося «саке» й дітям. Крик був неуявний і зовсім заглушав горлові звуки танцівників» [5, с. 127]. «Дівчата й нестарі ще жінки раз у раз входять і виходять на вулицю вдвох, утрюх. У сьогоднішній день, коли в усіх чоловіків скаламутилося в голові, небезпечно з'являтися одній на маловідвідуваній вулиці. Легко може статися, що якийсь напівп'яний гість підстереже перехожу й... затягне в кущі» [5, с. 130]. Опісля заходу сонця молоді дівчата, жертвуючи вечерею, прямували на таємні нічні побачення.

Достатньо зрозуміло й очевидно простежується паралель між тотемним святом часів палеозою з ведмежим на Сахаліні початку XX ст. Поки ведмідь (прообраз тотемної тварини) ще не вбитий, існує сувора заборона на коїтус. Але після вбивства все докорінно змінюється: дорослі, підігріті дією алкоголю, повністю віддаються думкам про статеві зносини та діям щодо задоволення сексуальних потреб. Ще одним доказом таких змін стосовно сексу є згадка З. Соколової про те, як обряди хантів та мансі характеризуються «свободою відносин між статями під час свята» [6, с. 72–73]. Автор указує, що протягом іншого часу такої свободи в цих народів не існує.

Таку ж думку можна підтверджує й символіка багатоденного свята в айнів. Ідеться про ножі й шаблі, які господарі та гості приносять на свято. Етнограф пише, що в ніч перед убивством ведмедя «біля пояса кожної [жінки] висіли порожні піхви. Ножі цієї ночі повинні бути витягнуті... використання ножів цього вечора взагалі заборонене...» [5, с. 103]. Але на ранок, коли ведмідь має бути приведеним на спеціально облаштований майданчик, усе змінюється: «Поки жінки вдягали дітлахів, чоловіки виносили з юрти до лобного місця ті шаблі й старі сагайдаки, що висіли вночі на стінці» [5, с. 108]. Таке зауваження може слугувати доказом того, що шабля чи ніж є уособленням статевго члена, піхви – уособленням вагіни (в перекладі з латини «вагіна» означає не що інше, як «піхви» або «футляр»), а входження зброї до піхов є символом статевго акту. Не можна заперечувати, що в народів на примітивному рівні розвитку символіка виражена значно вагоміше й має неабияке практичне значення.

І останній момент, на якому слід зупинитися, стосується взаємозв'язку між тотемною релігією та екзогамією, коли чоловіки почали шукати собі наречених не всередині свого племені, а в чужих родах, представниці яких належали до інших тотемів. Тут ми звертаємося до другого найголовнішого табу, що існувало в примітивних суспільствах поряд із заборонаю вбивства тотема – не вступати в статеві зносини з тотемом. Як уже зазначалося, кожен чоловік під тотемом розумів усіх жінок і дівчат свого племені. Цікаво, що ця заборона, можливо дещо трансформована, існує в народів, які вшановують культ звіра.

В евенків ведмідь вважається молодшим братом матері. Міф розповідає про шлюб евенкійської дівчини та ведмедя, який її викрав. Ведмідь зустрів її брата й, помираючи від його стріли, зізнався евенку, що він його зять, наказавши надалі лише зятю знімати з нього шкуру та

хоронити [6, с. 64]. Зрозуміло, що тварина ототожнюється з усіма членами роду та сприймається ними як найближчий родич; це накладає на плем'я певні зобов'язання.

Б. Васильєв, розкриваючи тему обмеження для жінок у споживанні ведмежого м'яса, пише: «Ці обмеження були суворішими для жінок свого роду й менш суворими для жінок, узятих із інших родів. Так, згідно з ороцьким ведмежим міфом, передні ноги слід їсти дружині господаря ведмеда, в той час як для «сестер», тобто для жінок свого роду, вся передня частина ведмежої туші була забороненим м'ясом» [2, с. 90]. Легенди, подібні до згадуваних, зустрічаються майже в усіх народів, які вшановують культ звіра як свого прабатька й засновника роду. Це підтверджує, що тотем ведмеда пов'язаний із материнським родом і сягає глибокої давнини, саме того часу, коли пошуки нареченої всередині роду були змінені на екзогамний шлюб.

Важливим елементом мисливського світогляду була віра в двох олениць, лосиць чи ведмедиць котрі поступово перетворюються на жінок-рожаниць. Щоб забезпечити виживання власного роду, мисливці молилися за успішне полювання, а землероби – за отримання та збереження врожаю. При цьому обидва бажання мислилися через статевий акт: у першому випадку, в результаті якого мало з'явитися вдосталь звірів, що складали основу харчування; а для землеробів найголовнішим був процес вирощення врожаю, котрий породив стійку символіку, де земля ототожнювалася з жінкою, засіяна нива – з вагітністю, а дозрілі колосся – з народженням дитини. Ця символіка знайшла відображення в релігії й міфології, а також ремеслах, зокрема гончарстві й вишивці. У ранніх землеробських суспільствах панівне положення належало матері та родинним зв'язкам за материнською лінією. Культ богині, яка була втіленням плодovitості, з переходом до землеробства, перетворився на культ Матері-землі. Вона вагітна

навесні й розроджується врожаєм; їй влаштовували жертovníки там, де мололи зерно, готували тісто й випікали хліб [3, с. 310–311]. Та ж сама символіка – лобковий трикутник, який разом із грудьми та сідницями вважався атрибутом родючості, плідності, плодовитості, – зустрічається також у похованнях і слугує незмінною ознакою богині смерті. Це можна пояснити тим, що смерть та відродження сприймалися, як єдине ціле одного й того ж процесу, в якому богиня відповідала не лише за вихід із життя, а й повернення до нього. За тодішніми уявленнями, протягом життя людина неодноразово перероджувалася: помирала й народжувалася знову вже в іншій іпостасі. Могила ототожнювалася з утробою богині. Часто покійників клали до неї в позі ембріона. Все це, на думку представників неоліту, мало сприяти скорому відродженню небіжчика в наступному житті. Поховання були не чим іншим, як поверненням до материнського лона для наступного народження. Таким чином, можна констатувати, що поховання й обряди, з ним пов'язані, повинні були забезпечити перехід до іншого, відмінного від попереднього етапу життя. Символічно це пов'язувалося з кинутим в землю насінням, котре помирало, а згодом відроджувалося, сходило, колосилося й перетворювалося на врожай – основу землеробської діяльності.

За свідченнями М. Гімбутас, із середини V тис. до н. е. на території, що належала даній цивілізації з'явився скотарський, напівкочовий і, головне, патріархальний тип співтовариства, представлений культурами шарових амфор, баденською та шнурової кераміки чи бойових сокир [3, с. 387]. У результаті кількох хвиль вторгнення відбулося злиття та трансформація культур. Усе це створило сприятливі умови для того, щоб утворився пантеон, відомий як релігія давніх слов'ян. Нашарування різноманітних світоглядних тенденцій, що існували протягом багатьох етапів розвитку людства,

створили неповторний калейдоскоп ментальності, в якому злилися воедино як спільні, так і протилежні поняття; схожі й, здавалось би, непокєднувані; ті, що сприймалися в прямому значенні, й суто символічні речі. На спадковість обрядових дій давніх мисливців і землеробів вказував ще М. Грушевський, порівнюючи обряд, що спонукав розмноження промислових тварин у австралійських аборигенів із українськими обрядами «проса», «сіяння маку» й т. і. [4, с. 133]. При цьому землеробський світогляд відкрито чи приховано пронизаний сексуальністю й сприйняттям коїтусу, як необхідної умови для успішного заняття ремеслом.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що первісні землероби не створювали новітньої світобудови на порожньому місці. Основні світоглядні складники давніх мисливців були використані й трансформовані до нових умов господарства. Більш того, розвиток подальших культів і, навіть, прийняття християнства не змогли викорінити споконвічних мисливських і землеробських елементів в світогляді нащадків, особливо тих, що стосувалися сексуального начала як основи культу родючості. При детальному дослідженні традиційних національних звичаїв і обрядів віднаходяться ті самі елементи, відомі ще з мисливської давнини.

Перспективи подальших досліджень. Результати даної публікації можуть бути використаними для віднаходження світоглядних реліктів давніх суспільств у культурному надбанні українського народу, а також для подальших досліджень трансформації елементів культу родючості в уявленнях про навколишній світ під час переходу від одного етапу розвитку до іншого.

Література:

1. Бородай Ю. М. *Эротика – смерть – табу: трагедия человеческого сознания* / Ю. М. Бородай. – М.: Гнозис, 1996. – 416 с.
2. Васильев Б. А. *Медвежий праздник* / Б. А. Васильев // *Советская этнография*. – 1948. – № 4. – С. 78–104.
3. Гимбутас М. *Культ Великой Богини: Мир Древней Европы* / Мария Гимбутас. – М.: РОССПЭН, 2006. – 572 с.
4. Грушевський М. С. *Історія української літератури: в 6 т. 9 кн.* / М. С. Грушевський. – Київ : Либідь, 1993. – Т. 1. – 392 с.
5. Пилсудский Б. О. *На медвежьем празднике у айнов о. Сахалина* / Б. Пилсудский // *Живая старина*. – Вып. 1–2. – 1914. – С. 67–162.
6. Соколова З. П. *Культ животных в религиях* / З. П. Соколова. – М.: Наука, 1972. – 216 с.

References:

1. Borodai Yu. M. *Erotica – smert – tabu: trahediia chelovecheskoho soznaniia* / Yu. M. Borodai. – M.: Hnozis, 1996. – 416 s.
2. Vasiliev B. A. *Medvezhii prazdnik* / B. A. Vasiliev // *Sovetskaia etnografia*. – 1948. – № 4. – S. 78–104.
3. Gimbutas M. *Kult Velikoi Bogini: Mir Drevnei Evropy* / Mariia Gimbutas. – M.: ROSSPEN, 2006. – 572 s.
4. Grushevskiy M. S. *Istoriia ukrainskoi literatury: v 6 t. 9 kn.* / M. S. Grushevskiy. – Kyiv : Lybid, 1993. – T. 1. – 392 s.
5. Pilsudskii B. O. *Na medvezhiem prazdnike u ainov o. Sakhalin* / B. Pylsudskii // *Zhivaia starina*. – Vyp. 1–2. – 1914. – S. 67–162.
6. Sokolova Z. P. *Kult zhivotnykh v relihiikh* / Z. P. Sokolova. – M.: Nauka, 1972. – 216 s.

РОЗДІЛ III. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК

УДК 811.162,2/.111'37

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ *СЕРЦЕ* В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ

кандидат педагогічних наук, Лисенко Л.О.

Кіровоградський державний педагогічний університет імені
Володимира Винниченка, Україна, м. Кіровоград

Проведений контрастивний аналіз фразеологізмів з компонентом «серце» в українській та англійській мовах показує, що вони відіграють першочергову роль у формуванні фразеологічного значення, оскільки виступають у ролі мотивуючого компонента семантики аналізованих фразеологізмів. Визначається ступінь співвідношення семантики одиниць. Наголошується на чинниках, що беруть участь у розвитку аналізованих фразеологізмів.

Ключові слова: фразеологізм, контрастивний аналіз, семантика, лексичне значення, функціональний аспект, порівняльне вивчення, лінгвокультурологічний аспект.

Лысенко Л.А. Фразеологические единицы с компонентом сердце в украинской и английской языковых картинах мира/ Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченка, Украина, Кировоград

Проведенный контрастивный анализ фразеологизмов с компонентом «сердце» в украинском и английском языках показывает, что они играют первоочередную роль в формировании фразеологического значения, поскольку выступают в роли мотивирующего компонента семантики анализируемых

фразеологизмов. Определяется степень соотношения семантики единиц. Отмечается на факторах, которые участвуют в развитии анализируемых фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеологизм, контрастивный анализ, семантика, лексическое значение, функциональный аспект, сравнительное изучение, лингвокультурологический аспект.

PhD in Pedagogics, Lysenko L.O. Phraseological units with the component heart in Ukrainian and English linguistic worldimage. Kirovohrad State Pedagogical University named after V.Vynnychenko, Ukraine, Kirovohrad

The article deals with the contrastive analysis of phraseological units with the component "heart" in the Ukrainian and English languages. It is found out that they play a primary role in shaping the idiomatic meaning as a motivating component of semantics of the analyzed idioms. It determines the degree of correlation of phraseological units. The factors involved in the development of the analyzed phraseological units are emphasized. The revealed qualitative differences in the perception of the English and Ukrainian languages are determined by the peculiarities of national outlook and reflect some national specific associations and beliefs.

Key words: phraseological unit, contrastive analysis, semantics, lexical meaning, functional aspect, comparative study, linguacultural aspect.

Вступ. Одним із пріоритетних напрямків сучасних фразеологічних досліджень є вивчення фразеологічних одиниць (далі – ФО), семантично зорієнтованих на пізнання фразеологічної картини світу [5, с. 189]. Увага зокрема зосереджується на семантичних особливостях фразеологізмів, зокрема специфіці їхньої мотивації. Так, фразеологічний фонд будь-якої мови є складною системою, що відображає національно-культурну специфіку мовної свідомості носіїв.

Теоретично ця система складається з різних мікросистем з особливими семантико-функціональними характеристиками.

Матеріалом нашого дослідження послужили вибірки лексем, словосполучень і фразеологізмів, що номінують концепт *серце*, конструкцій з цими мовними одиницями з двомовних, тлумачних, асоціативних, енциклопедичних, фразеологізмів словників української і англійської мов.

У сучасній лінгвістичній літературі існує безліч визначень концепту, і усі вони мають право на життя як підкреслюючі різні аспекти цього багатогранного феномену. Згідно з різними дефініціями, концепт – це «знання людини про дійсність в її елементах і перспективах» [5: с.120]; концепт – це те, що «реконструюється через своє мовне вираження і позамовні знання» [6: с.97]; концепт – «відомості про те, що індивід знає, думає, уявляє про об'єкти» [4: с.241]; концепт – це будь-яка дискретна одиниця колективної свідомості [3, ел. рес.] тощо. Зіставлення дефініцій концепту, пропонованих сучасними ученими, дозволило виділити наступні типові ознаки концепту: а) ментальна суть; б) наявність засобів вербалізації; в) ціннісна характеристика; г) динамічний характер; д) зумовленість національною культурою; е) приналежність індивідуальній свідомості; ж) можливість використання в якості інструменту наукового дослідження.

Ми використовуємо комплексне розуміння концепту як багатовимірного динамічного ментального комплексу, що має вербальну маніфестацію в мові, формується на базі особистого, чуттєвого і раціонального досвіду, і об'єктивного і суб'єктивного світу, що включає ознаки. Необхідно підкреслити, що окрім смислового змісту, концепт включає оцінку і відношення людини до того або іншого відбиваного об'єкту.

Сприйняття світу значною мірою зумовлене, з одного боку, приналежністю індивіда до певної культури і, з іншого боку, його особовими характеристиками : освітою, професією, віком, статтю. По-різному бачать процеси природи біолог і селянин, поет і метеоролог; наприклад, там, де для поета «мороз і сонце, день чудесний», для метеоролога - «великий антициклон з низькою температурою і відсутністю хмарності».

Національна картина світу має на увазі наявність етнічного компонента, який представлений сукупністю традицій, звичаїв, вірувань, забобонів. Комплекс мовних засобів, в яких відбиті особливості етнічного сприйняття світу, називається мовною картиною світу. Наявність або відсутність концепту ніяк не пов'язана з наявністю в мові одиниць, що номінують його, оскільки концепти виникають як результат віддзеркалення дійсності свідомістю і тому залежать від дійсності, а не від мови [2: с.39]. У системі мови номінується все те, що являється або стає в товаристві предметом обговорення, а зовсім не все те, що стає предметом мислення. Таким чином, наявність концепту як одиниці мислення не припускає в обов'язковому порядку наявність в мові лексеми, що означає цей концепт.

Однією з таких мікросистем є група ФО з компонентом *серце*. Актуальність цієї студії зумовлена особливим інтересом сучасних дослідників до проблеми віддзеркалення концептів внутрішнього світу, до яких відноситься *серце*, в мові (М.В. Пименов, М.П. Одинцов, Е.Б. Яковенко, О.Н. Кондратьєв, Е.В. Коськин). Концепт *серце* відноситься до ключових концептів порівнюваних мовних картин світу українців і англійців. Інтерес лінгвістів до цього концепту, що символізує центр біологічного, духовного, емоційного, ментального, соціального життя людини, виступає як природний прояв сучасної антропоцентричної парадигми лінгвістичного знання.

Як показує фактичний матеріал, в українській та англійській мовних картинах світу *серце*, в першу чергу, з'являється як центр людського організму, джерело життєвих сил, основною функцією якого є сприйняття емоційних переживань. У досліджуваних мовах *серце* - номінований концепт, представлений лексемою *серце* в українській і *heart* в англійській мові. В результаті нашого дослідження встановлено, що цей концепт є багаторівневим утворенням і включає базовий і периферійний компоненти.

Здійснений аналіз значень аналізованих лексем і зіставлення ядерних ознак концепту *серце* показали, що базовий шар представлений у свідомості носіїв української та англійської мов загальними концептуальними ознаками: "центральний орган кровообігу", "символ осереддя почуттів і емоцій", "центр, внутрішня частина", "об'єкти, зображення, що мають форму серця", "звернення до коханої людини", "ліва сторона грудей", що може бути пояснено спільністю християнських вірувань, що вплинули на формування уявлення про *серце* в обох культурах. Спільність уявлень про концепт *серце* виправдана і семантичним розвитком слів *серце/heart*, що мають загальні індоєвропейські корені. Такі висновки підтверджуються матеріалами не лише етимологічних, але і двомовних словників.

У результаті початкового етапу дослідження виявлено, що національно-специфічними особливостями в уявленнях носіїв англійської мови про змістовний мінімум концепту *серця* являється його необхідний зв'язок з такими концептами як *мужність* і *рішучість* і можливий зв'язок з концептами *пам'ять* і *розум*, що пов'язане із сприйняттям *серця* як вмістищем цих характеристик і духовних сутностей людини. У мовній свідомості українців виділяється явний зв'язок концепту *серце* (як місця осереддя почуттів, емоцій) з концептом *душа*. У англійській мовній картині світу подібний зв'язок не

виявлений. У цілому, збіг основних словникових дефініцій дозволив зробити висновок про близькість уявлень про концепт *серце* в українській та англійській лінгвокультурах, зокрема, це різноманітні тлумачення, коннотації, асоціації, пов'язані у свідомості носіїв порівнюваних мов з досліджуваним концептом, і що відбивають його периферійні ознаки. Це пов'язане з певними "універсальними елементами людського досвіду", які по-різному концептуалізуються в різних мовах [3, с. 231-290].

Серце як концепт внутрішнього світу, непіддатливий прямому спостереженню, відноситься до групи абстрактних концептів, опис яких у мовній картині світу відбувається через їх порівняння за аналогією із спостережуваними об'єктами матеріального світу. Аналіз асоціативно-образного змісту стійких поєднань з компонентом *серце* дозволив встановити сегменти концептуальних ознак: життєдіяльність живого організму (людини, тварини, рослини); нежива природа; артефакти; категорії просторово-часового континууму.

Результати дослідження вказують на те, що в сегментній структурі концепту *серце* розподіл ознак відбувається нерівномірно. Так, в мовах, що зіставляються, найбільш представницьким в кількісному плані і самим розгалуженим по структурі виявляється перший сегмент - **біоморфні ознаки**. Так, у свідомості носіїв української й англійської мов *серце* через когнітивну метафору ототожнюється з живим створінням має ряд спільних для всіх живих істот ознак: "життя – смерть" (англ. *Heart alive! /to have a dead heart*). Як "жива істота" *серце* наділяється віковими ознаками й може характеризуватися як "дитяче" чи "молоде", наприклад: англ. *a childlike heart* – 'щирість' і *young at heart* – 'життєрадісний').

Тіло будь-якої живої істоти має набір певних внутрішніх і зовнішніх органів. Серце як орган тіла виконує з точки зору анатомії

різноманітні *функції*, не властиві цьому органу в рамках наукової картини світу. Загальним для досліджуваних ФО є уявлення про головну у відношенні до людини ролі серця, а також сприйняття *серця* як ментального органу, органу волевиявлення, органу сприйняття емоційних переживань, органу спілкування з Богом.

Серед біоморфних ознак залежно від їх відношення до конкретного живого організму виділяються *антропоморфні*, *зооморфні*, *флороморфні* ознаки. Наприклад, англ. *one's heart exults* – букв. 'серце радіє'; англ. *What the heart **thinks**, the tongue speaks* (серце **думає** наче *якби це була* людина) – відпов. укр. 'Що на умі, те і на язиці'. У розглядуваних прикладах у структурі фразеологічного образу спостерігається взаємодія метафори і метонімії. Лексема *серце*, виступаючи як суб'єкт дії, персоніфікується в метонімічному вживанні (серце як частина замість цілого – людина).

З-поміж антропоморфних ознак розрізняють *соціальні*, які в свою чергу включають релігійні або етнічні. Так, *релігійні ознаки* у ФО виявляють у мовних картинах світу "божественне", "священне", "християнське" (наприклад, англ. *A selfish heart desires love for itself; a **Christian** heart delights to love without return*). Національна історія розвитку релігійних уявлень англійського народу представлена в образному вислові: *My heart is Catholic, but my stomach is Lutheran*.

Зооморфні ознаки концепту *сердце* яскраво відображають національно-специфічні особливості найпростіших уявлень англійців, пов'язаних з приписуванням тим чи іншим тваринам і птахам певних характеристик людини. В англійській мовній картині світу кролик, голуб, курча сприймаються як боягузливі живі створіння, тому людина, яка має подібне до їхнього серце, нерішуча, боязлива (*to be rabbit-hearted/ pigeon-hearted/ chicken- hearted*). В українській мові – заєць (*заяче серце, заяча душа*).

Флороморфні ознаки концепту *сердце* репрезентовані у ФО через когнітивну метафору «серце-яблуко», цілісність якого можуть порушити біль і печаль: *Hearts, like apples, are hard and sour, Till crushed by Pain's resistless power.*

Другий концептуальний сегмент - **ознаки неживої природи** - включає такі характеристики концепта *серця*, як ознаки матеріалу або *речовини*, з якої "зроблене" серце, властивості серця (*a heart of flint/ iron/ stone, a velvet heart, tow hearts, to be steel-hearted*), а також *to have a cold/ hard heart* – 'бути жорстоким'; *a heavy heart* – 'тяжкість на серці' чи *to have a warm/ soft heart; a light heart.*

Аналіз матеріалу дозволив виділити в досліджуваного концепта третій сегмент - **предметна ознака** - ознака *артефактів* і *майна*. В англійській мовній свідомості *сердце* уподібнюється дзеркалу (*to break one's*), й ознака "музичного інструменту": англ. *A heart without love is a violin without strings.*

Останній, четвертий когнітивний сегмент пов'язаний із виділенням в концепті *серце* **просторових ознак**. Ознаки *локалізації* серця в тілі представлені в англійській мові - "середина тіла", "грудна клітина": англ. *one's heart leaped into one's throat; one's heart sank into one's shoes.*

Просторові когнітивні метафори також дозволяють описувати концепт *серце* через ознаки *вмістилища* і *дому*. Для носіїв зіставляваних мов ця ознака є загальною. Досить часто ця ознака репрезентується через метафори "наповнення" серця (*one's heart fills with joy*) і його "відкривання" (англ. *to open one's heart to smb* – відповідно укр. 'зливати душу кому-небудь'). Також виділяються три основних характеристики концепту *серце*, що ототожнюється з домом: а) дім як обмежений від світу простір, прихисток (англ. *You can look in the eyes, but not in the heart*); б) дім як простір, наповнений

добром, любов'ю, ніжними почуттями (англ. *To come/go home to smb's heart*); в) дім як будівля, помешкання, що характеризується наявністю різних його частин (англ. *Eye is the window of the heart*).

Автором дослідження схожість просторових характеристик і ознак властивостей речовини пояснюється їх зв'язком з прадавніми уявленнями людини, що формувалися в українського й англійського народів на основі розвитку давніх вірувань. Збіг ментальних ознак концепту *серце* в порівнюваних мовних картинах світу зумовлений спільністю ментальних процесів і законів мислення для усіх людей. Однаковими для усіх людей з'являються і закономірності функціонування біологічного організму, що пояснює найбільший збіг власне біоморфних ознак, що приписуються *серцю* як живій істоті.

Зміст в цих концептуальних шарах великого числа національно-специфічних характеристик описуваного концепту пояснюється їх зв'язком з такими сферами людської діяльності як життя в товаристві, міжособистісне спілкування, трудова і предметна діяльність, які припускають необхідну залежність від традицій, що історично склалися, і звичаїв кожного народу окремо, від певних культурних установок тощо.

На завершальному етапі справжнього дослідження стало можливим виділити ряд національно-специфічних уявлень носіїв української та англійської мов про концепт *серце*:

- у англійській мовній картині світу *серце*, передусім, утілює джерело сили, мужності і рішучості, а для носіїв української мови воно, в першу чергу, розглядається як місце зосередження щирості людини;

- відмітною властивістю англійської мовної свідомості виступає сприйняття *серця* як органу совісті, доброчесності і милосердя. У свою чергу, в українській мовній картині світу особливим з'являється

відношення до *серця* як органу тіла, що відповідає за почуття сорому і за ввічливу і тактовну поведінку людини;

– специфічним для англійської мовної картини світу видається необхідний зв'язок концепту *надія* з *серцем* як місцем її знаходження. У представленнях носіїв української мови необхідним виявляється зв'язок *серця* із стражданням, що виступає його обов'язковою характеристикою;

– у англійській мовній картині світу відбито уявлення про *серце* як про замкнутий об'єкт внутрішнього світу, тоді як українській мовній свідомості *серце*, що характеризується ознаками "мови", "доступності/проникності", наявністю "воріт" і "дверей", репрезентується як орієнтоване на зовнішній світ;

– у обох лингвокультурах, що зіставляються, виділяється взаємозв'язок концепту *серце* з концептом *гроші*, проте їх взаємодія оцінюється носіями порівнюваних мов по-різному. З точки зору прагматично орієнтованих англійців, матеріальний достаток сприятливо впливає на наповненість *серця* позитивними емоціями і характеристиками, тоді як в українській лінгвокультурі відзначається негативна дія багатства і титулів на *серце*;

– для англійської мовної свідомості важливими бачаться релятивні і відносні ознаки концепту *серця*. У німецькій мові стійких поєднань, що акцентують увагу на факті приналежності *серця* людині конкретного виду діяльності або певній тварині, виявлено не було.

Висновки. У результаті дослідження відзначаємо схожість уявлень про досліджуваний фрагмент мовної картини світу в носіїв порівнюваних мов, що проявляється в переважаючому числі ідентичних когнітивних моделей, пов'язаних в мовній свідомості українців і англійців з концептом *серце* і що репрезентуються в досліджуваних стійких поєднаннях. Виявлені якісні відмінності у

сприйнятті носіями англійської і української мов досліджуваного фрагмента мовної картини світу зумовлюються особливостями національного світогляду і відбиваються, по-перше, в наповнюваності кожного концептуального сегменту конкретними ознаками і їх кількісному співвідношенні, а, по-друге, в деяких національно-специфічних асоціаціях і уявленнях, відбитих в конкретних ФО. У цілому, складність і розчленована структури досліджуваного концепту свідчить про його досить високу значущість у свідомості носіїв мов, що зіставляються, і можливості зарахувати до групи ключових концептів порівнюваних культур.

У процесах концептуалізації закріплюються передусім найбільш суттєві (базові) ознаки об'єкту (дії, якості і так далі), що відображається, схожі для різних культур, водночас як моделі вербальної маніфестації концептів в цих моделях можуть розрізнятися залежно від взаємодії комплексу зовнішніх і внутрішніх чинників, що спрямовують «точку зору», оцінку і емоційні переживання, характерні для носіїв відповідної мови і культури [1: с.40].

Перспективу інших досліджень вбачаємо у розгляді особливостей функціонування концепту «серце» в індивідуальній свідомості англomовних людей. Поглиблений порівняльний аналіз асоціацій індивідів, що належать до різних лінгвокультур, є надзвичайно актуальним для розкриття національно-культурної специфіки значень слів-стимулів, що означають стани погоди.

Література:

1. *Алефіренко М. Ф. Лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики / М. Ф. Алефіренко // Мовознавство. – 1988. – № 5. – С. 35-41.*

2. Ващенко В. С. Фразеологізація компаративних зворотів / В. С. Ващенко // Мовознавство. – 1975 – № 4. – С. 34-40.
3. Воркачев С. Г. Культурный концепт и значение: Электронный ресурс. - Режим доступа: <http://kubstu.ru/lingvoconcept/inde/htm>.
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 282 с. (48, 152, 153)
5. Павиленис Р. И. Проблема смысла современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
6. Полюжин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення / М. М. Полюжин. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.

References:

1. Alefirenko M. F. Lingvokreativni protsesi formuvannya frazeologichnoi semantiki / M. F. Alefirenko // Movoznavstvo. – 1988. – № 5. – S. 35-41.
2. Vashchenko V. S. Frazeologizatsiya komparativnikh zvorotiv / V. S. Vashchenko // Movoznavstvo. – 1975 – № 4. – S. 34-40.
3. Vorkachev S. G. Kulturnyy kontsept i znachenie: Yelektronniy resurs. - Rezhim dostupu: <http://kubstu.ru/lingvoconcept/inde/htm>.
4. Golubovska I. O. Yetnichni osoblivosti movnikh kartin svitu / I. O. Golubovska. – K.: Logos, 2004. – 282 s. (48, 152, 153)
5. Pavilenis R. I. Problema smysla sovremennyy logiko-filosofskiy analiz yazyka / R. I. Pavilenis. – M.: Mysl, 1983. – 286 s.
6. Polyuzhin M. M. Funktsionalniy i kognitivniy aspekti angliyskogo slovotvorenniya / M. M. Polyuzhin. – Uzhgorod: Zakarpattya, 1999. – 240 s.

УДК 316.454.52:808.5

МОВНІ ЗАСОБИ ПЕРКОНАННЯ ТА ВПЛИВУ НА СПІВБЕСІДНИКА ПІД ЧАС БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО СПІЛКУВАННЯ

кандидат філологічних наук, Халчанська О. В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г.

Короленка, Україна, Полтава

У статті аналізується арсенал словесних і невербальних засобів, які використовуються у мовленні з метою впливу на співрозмовника, його переконання при безпосередньому спілкуванні. Встановлено, що мовцєві важливо знати і розуміти природу спілкування, оволодівати мовленням як засобом комунікації, переконання, пізнання та впливу, методами і засобами їх здійснення, належно використовувати культуру спілкування в різних життєвих ситуаціях та відносинах – виробничих, політичних, моральних. Доведено, що оволодіння мистецтвом переконання і впливу передбачає передусім формування умінь якісно інформувати, обґрунтовувати свої думки, висувати переконливі аргументи.

Ключові слова: волюнтативна функція, мовленнєвий етикет, словесні і невербальні засоби спілкування, комунікативна стратегія, інтеракція, культура спілкування.

Халчанская А. В. Языковые средства убеждения и влияния на собеседника во время непосредственного общения/ Полтавский национальный педагогический университет, Украина, Полтава

В статье анализируется арсенал словесных и невербальных средств, которые используются в речи с целью воздействия на собеседника, его убеждения при непосредственном общении. Определено, что говорящему важно знать и понимать природу общения, овладевать речью как средством коммуникации,

убеждения, познания и воздействия, методами и средствами их осуществления, должны использовать культуру общения в различных жизненных ситуациях и отношениях - производственных, политических, моральных. Доказано, что овладение искусством убеждения и влияния предполагает, прежде всего, формирование умений качественно информировать, обосновывать свои мысли, выдвигать убедительные аргументы.

Ключевые слова: волюнтативная функция, речевой этикет, словесные и невербальные средства общения, коммуникативная стратегия, интеракция, культура общения

Khalchanska O. Language means of persuasion and influence on the interlocutor during direct communication/ Poltava National Pedagogical University, Ukraine, Poltava

The article analyzes the arsenal of verbal and non-verbal means, which are used in the speech to influence the interlocutor, his beliefs in direct communication. It was determined that the speaker is important to know and understand the nature of communication, master the speech as a means of communication, persuasion, knowledge and exposure, methods and means of their implementation must use the culture of communication in different situations and relationships - production, political and moral. It is proved that mastering the art of persuasion and influence assumes, first of all, the formation of high quality skills to inform, explain their ideas, put forward convincing arguments.

Keywords: volitional function, speech etiquette, verbal and non-verbal means of communication, communication strategy, interaction, communication culture.

Сьогодні активно досліджується «цілеспрямований вплив, який має на меті сприяти ефективному функціонуванню мови у різних

сферах її застосування» [3, с.179]. Підготовлено багато рекомендацій, яких повинен дотримуватись мовець при підготовці свого мовлення. Актуальними залишаються питання, що впливає на успіх комунікативних стратегій, як оволодіти навичками ефективного планування мовлення при намірі переконати в чомусь адресата, адже ґрунтовні знання породжують переконаність і дають змогу доводити іншим правильність вибору. Поповнення арсеналу прийомів успішного проведення акту впливу, аргументації в мовній діяльності активно продовжується у роботах Н.Бабич, М. Бєлової, В. З. Дем'янкова, О. Н. Зарецької, О. А. Івіна, Д. Карнегі, Л. І. Мацько, М. І. Порубова, П. Сопера та ін. Метою статті є дослідження засобів переконання та впливу, які використовують у своєму мовленні комуніканти при безпосередньому спілкуванні.

Механізм впливу ґрунтується на активізації розумової діяльності людини, передачі інформації таким способом, щоб вона була сприйнята як система настанов. Адже, за визначенням психологів, виконується краще та робота, у доцільності якої суб'єкт переконаний, яку здійснює у відповідності зі своїми принципами, бажаннями, інтересами. На думку англійського дослідника процесів комунікації Лассуела, мовець переважно намагається вплинути на співбесідника, тому спілкування доречно трактувати як процес переконання, який особливо притаманний стилю пропаганди [4, с.123].

Переконання має складну структуру і спирається як на знання, культуру і компетенцію співрозмовника, так і на його емоції, а ефективність залежить від вибору аргументів, доцільності використання слова, конструкції, тембру і ритму мовлення, жестів, міміки, емоційно-вольових станів комуніканта і навіть графічного знака, світла і кольору наочного засобу [2].

Вплив на слухача здійснюється через три канали: вокальний – те, що вимовляється, вербальний – те, що говориться, невербальний – жести, міміка, вираз очей. Навчитися гармонійному поєднанню логічних міркувань з емоційністю викладу – основне завдання кожного мовця.

Для ефективного проведення інтеракції комунікант повинен володіти мистецтвом спілкування, мобілізацією сил для досягнення результату комунікації. «Усі наші знання починаються з досвіду», як писав німецький філософ Кант, тому важливо виробити у собі схильність до спілкування, знати правила комунікації й уміти невимушено ними користуватися. На уміння спілкуватися впливає усе: рівень культури учасників інтеракції, їх вік, стать, темперамент, професійна належність, ступінь зацікавленості та володіння предметом розмови, багатство мови, її виражальні можливості, дикція, голос, навіть тембр, нюанси інтонації.

Комунікант прагне у своєму мовленні використовувати ті слова, завдяки яким можна передати найточнішу думку, найсильніше вплинути на адресата. Так, наприклад, використання числівників надає повідомленню відтінку особливої правдивості, тому мовець залучає ці форми при описі поведінки персонажів, обстановки, в якій відбувається дія. Особливого впливу набувають форми переносних значень, зокрема, гіпербола, наприклад, «тисячі дрібниць», «мільйони роздумів», «море книжок прочитано». Проте перенасиченість тексту цифровим матеріалом стомлює читача, через те протипоказано застосовувати числівники в експресивних жанрах. Наприклад, якщо у короткій замітці про новини спорту без числівників обійтися не можливо, то в інтерв'ю їх можна замінити на інші засоби мовленнєвої експресії. Не бажано вживати числівникові форми у текстах, які розраховані на слухове сприйняття, тому що перевантаження усного мовлення числами-числівниками може відвернути увагу від головного.

Тому доповідачі застосовують таблиці, схеми, які розраховані на зорове сприйняття. І, звичайно, краще сприймаються не дробові, а кількісні числівники (частіше заокруглюємо числову назву). Враховується при цьому і склад слухачів. Якщо для жінок важливою є атмосфера спілкування, то для чоловіків вирішальною є інформація, яку доречніше подати у цифрах.

З метою посилення позитивного впливу на співрозмовника пропонується вживати більше слів, які підкреслюють шанобливе ставлення до людей. Це перш за все використання слів подяки. Найбільш уживаними, стилістично-нейтральними в українській мові є вислови «спасибі» і «дякую», які можуть посилювати значення вдячності за допомогою додавання прислівників: дуже, сердечно, щиро, красно, сердечно та ін. Наприклад, «Сердечне спасибі Вам за ваш лист» (П. Грабовський). В офіційних ситуаціях слова подяки можуть уживатися із дієслівною формою «дозвольте», наприклад: «Дозвольте подякувати вам за книгу» (з газет). Щоб зберегти з адресатом добрі стосунки у випадку не вчинення ним дії, використовуються спеціальні вирази: «даруйте», «перепрошую», «дякую», «спасибі», які підкреслюють поблажливість, намагання спокутувати провину [5, с.192].

Комунікативний намір адресата трансформується під впливом ситуації спілкування, яка може бути сприятлива або несприятлива в залежності від умов інтеракції, обставин, в яких воно відбувається. Несприятлива ситуація може призвести до комунікативного «ступору», до конфліктів, суперечок, претензій, ухиляння від відповіді, а сприятлива - досягнення мети спілкування. Тому рекомендується, наприклад, прохання і розпорядження висловлювати не в короткій формі, адже вони сприймаються адресатом як невічливі, іноді навіть як агресивні. Накази, розпорядження, прохання, пропозиції набувають

відтінку рішучості, категоричності при пропуску займенника першої особи «я», «ми», наприклад: «наказую написати», «пропоную з'явитись», «прошу дозволити». А наявність займенника другої особи (ти або ви) у структурі дієслів наказового способу передає значення зневаги, роздратування: «Дай ти мені спокій». Семантика наказу, вимоги посилюється залученням до вираження змісту займенника першої особи у давальному відмінку (мені), який у цій функції наближається до частки. Наприклад, «Поговори мені» (М.Стельмах). Нечемним вважається використовувати займенники другої особи «він (вона)» у присутності співбесідника.

Емоційна образність умов і обставин впливає на вибір мовних засобів, наприклад, граматичних форм категорій часу і способу дієслова. Так, переконаність адресата у здійсненні дії може виражатися формами минулого часу доконаного виду у значенні майбутнього («я поїхав»). Виразності мовлення надають форми теперішнього історичного, коли події зображуються так, ніби вони розгортаються перед очима слухача або читача. Як у Шевченка: «Вийшла мати з дітьми і поле. Полють діти, поле й мати», де форми теперішнього часу чергуються з формами минулого, і події минулого набувають актуальності. А поєднання форм теперішнього часу із допоміжними словами «було», «бувало» використовуються у розповіді-спогаді, коли події минулого ніби наближаються до сьогодення. Пом'якшує вираження наказу поєднання дієслова із частками «но-», «бо-», проте ці форми вживаються переважно у розмовному мовленні: «зроби-но», «напиши-бо».

Завдяки поєднанню дієслів дійсного способу із частками «дай», «давай» висловленню надається значення запрошення, заохочення чи поради, наприклад, «давай підемо», «давай зробимо». Категоричне значення наказу, вимоги можна передати формами інфінітива,

наприклад: «Встати, стояти струнко», та інтонацією, тоном, високим чи низьким, яким ми спонукаємо до виконання дії. Тон вказівки має бути твердим, проте доброзичливим, спокійним, адже безапеляційний тон може спричинити небажану зворотну реакцію. Спілкуючись з учнями, учитель висловлює свої побажання у формі прохань, а не розпоряджень.

Вибір стилю спілкування, уміння унеможливити конфлікт – важлива складова культурної поведінки, яка залежить від багатьох факторів, зокрема, від етикетності мовлення, врахування мовленнєвої ситуації, здатності брати до уваги що, з ким, де, коли, для чого говорити. Стель є своєрідною матрицею створення образів засобами мови для впливу на читача або слухача. При цьому сприйняття стилістичних особливостей мовлення визначається не тільки тим, як написано або вимовлено, але також і стилістичними стереотипами співрозмовника. В усному мовленні це виражається інтонацією, підбором слів, синтаксичних конструкцій.

Позитивне враження справляє на співрозмовника як у неофіційних стосунках, так і ділових вдало зроблений щирий комплімент, оскільки впливає на взаємну симпатію, підвищує настрій. Комплімент завжди містить перебільшення, виражає тільки позитивні характеристики людини, тому повинен бути нефальшивим, тактовним. Найчастіше комплімент стосуються зовнішнього вигляду, розумово-вольових і морально-етичних якостей, одягу, дітей тощо. Наприклад: «Приємно бачити вас здоровим», «У вас приємний голос». Перелік прикмет при використанні компліменту обмежений, а самі характеристики – стереотипні. Тому для сприйняття компліменту суттєво, щоб мовлення адресанта супроводжувалося приємною інтонацією, усмішкою, а його використання не призвело до зворотної, негативної реакції, враження про співрозмовника як про нещирю людину.

Щоб успішно використовувати волюнтативну функцію у мовленні, необхідно володіти фонетичними факторами, зокрема, чіткістю вимови, емоційною окрасою, чистотою тембру, різноманітністю інтонацій. Доцільно навчитися, як відрізнати звичайне мовлення від академічного або ораторського, так і застосовувати ці стилі у мовленні. Але завжди потрібно вимовляти слова чітко, щоб уникнути монотонності, змінювати інтонацію розмови, враховувати темп співрозмовника, через те не варто говорити надто швидко чи повільно. Культура використання фонетичних ознак усного мовлення має не тільки комунікативний, а й психологічний характер.

Провідним елементом впливу на співбесідника є форма звернення до нього, зокрема, використання його імені як символу особистості, як вияв уваги, підкреслення позитивного ставлення. В офіційному спілкуванні поширене звертання на ім'я й по батькові, однак зараз поновлюється стара тенденція – називати співбесідника лише по імені з додаванням слів, що характеризують статус особистості – пане, добродію, колего, товаришу тощо. Так, словом «добродій» звертаються переважно у східних областях України до дорослого чоловіка з привілейованих верств суспільства, до яких мовець ставиться з симпатією, позитивно: «Дякую вам, добродію, за тепле слово». Звертанням «колего», «товаришу» в сучасній українській літературній мові послуговуються для позначення людини, яка пов'язана з іншою спільною професією, місцем роботи, навчанням, службою. У такому значенні це слово функціонує як звертання і вживається перед прізвищем людини для підкреслення приналежності її до свого середовища. Наприклад: «Слово надається товаришу Ковальчуку». Проте в іншій тональності, наприклад, дружній, звертання «товариш» може стати неприродним, чужорідним, сигналізувати про наявність певної «відстані» між комунікантами. Синонімами «друг», «подруга»

користуються для називання і звернення до людей, пов'язаних дружбою, довірою, відданістю, прихильністю. Звертання цими словами до незнайомих і малознайомих людей сприймається переважно як вияв панібратства, безпардонності. Не рекомендується називати колег «мої підлеглі», «мої працівники», «персонал», «кадри».

Впливають на загальне враження про людину не тільки національні формули мовленнєвого етикету, такі як звертання, вітання, пробачення тощо, а й невербальні елементи спілкування, міміка, жести, манера говорити, поза, застосування перерви у розмові, і навіть ольфакторні засоби, зокрема, парфуми. Невербальні засоби виникають ніби підсвідомо, але залежать від змісту промови, емоційного настрою співрозмовника, допомагають зосередити увагу на певному компоненті промови. Це чудовий стимулятор емоцій, які здатні передати і радість, і печаль, і сумніви, й іронію, і навіть презирство. Так, відчуття неповноти контакту демонструє поза, коли оратор спирається на стіл або стілець, часта зміна поз; метушливість є сигналом напруження мовця, його внутрішнє занепокоєння, а підтримання голови долонею передає нудьгу. У досвідченого доповідача «обличчя говорить разом з язиком», – говорив Анатолій Коні. Тому невербальні засоби також є вирішальними чинниками впливу на комуніканта.

Також впливають на партнерів по спілкуванню манера ведення діалогу, вислуховування партнера, уміння довести та передбачити думки, реакції співрозмовника, створення доброзичливої обстановки, емоційна стриманість, тактовність, яка досягається не тільки доречністю вживання лексичних і граматичних засобів, а й невербальних. Важливо створити таку обстановку, яка стимулює співбесідника до точнішого висловлення, адже негативна реакція викликає почуття невпевненості, настороженості. І, звичайно, запорукою успішного спілкування є вияв зацікавленості, оскільки

мовець, який не цікавиться іншими людьми, зазнає найбільших труднощів у житті, як доводить американський психолог Дейл Карнегі.

Отже, досліджувані способи переконливого впливу під час спілкування висвітлюють лише деякі аспекти взаємовідношень між комунікантами. Кожний із розглянутих факторів залежить від комунікативного процесу.

Література:

1. Діомідова О. Ю. *Еволюція стратегії і тактики переконання у сфері судової діяльності*. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.02 – російська мова. – Національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків, 2010.
2. Завєтний С. О., Пономарьов О. С., Пазинич С. М. *Філософія впливу: моногр./ С. О.Завєтний, О. С.Пономарьов, С. М. Пазинич.- Харків, 2011.- 204с.*
3. Кочерган М. П. *Загальне мовознавство*. - К, 1999. - с.179.
4. Lasswell H. D. *The Structure and Function of Communication in society. The Communication of Ideas (Ed. by Bryson)*. - N.Y., 1948.
5. Радевич-Винницький Я. К. *Етикет і культура спілкування: навч. посіб. / Я. К. Радевич-Винницький. - 2-ге вид., переробл. і доповн.-К.: Знання, 2006.-291 с.*

References:

1. Diomidova O. Yu. *Evoliutsiia stratehii i taktyky perekonannia u sferi sudovoi diialnosti*. – Rukopys. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk zi spetsialnosti 10.02.02 – rosiiska mova. – Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H.S. Skovorody, Kharkiv, 2010.

2. Zavietnyi S. O., Ponomarov O. S., Pazynych S. M. *Filosofiiia vplyvu: monohr.* / S. O. Zavietnyi, O. S. Ponomarov, S. M. Pazynych .- Kharkiv, 2011 .- 204s.
3. Kocherhan M. P. *Zahalne movoznavstvo* . - K, 1999. - s.179.
4. Lasswell H. D. *The Structure and Function of Communication in society. The Communication of Ideas* (Ed. by Bryson). - N.Y., 1948.
5. Radevych-Vynnytskyi Ya. K. *Etyket i kultura spilkuivannia: navch. posib.* / Ya. K. Radevych-Vynnytskyi. - 2-he vyd., pererobl. i dopovn. - K.: Znannia, 2006. - 291s.

УДК 80:22

A16

**СОТЕРІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ «ПРОПОВІДНИКА»
(«КНИГИ ЕККЛЕЗІЯСТОВОЇ»)**

**доктор філологічних наук, професор, академік АН ВО України,
Абрамович С. Д.**

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
Україна, Чернівці

Предметом дослідження у статті є проблема сотеріологічного змісту біблійної книги Проповідника. За мету покладається аналіз структури часу в цьому творі, яка й досі часто сприймається як циклічна. Використовується еволюційна методологія, яка дозволяє підтвердити тезу про формування в цьому творі лінійної концепції часу (׀ָלַיִם – ׀ָלָאִם; тобто «рух світу до Бога-Творця») – у полеміці з язичницьким уявленням про одвічну й спонтанну циклічність матеріального буття. Ставиться питання про характер старозавітної віри в майбутнє життя й, відповідно, функцію

«шеолу», який розглядається як прообраз католицького Чистилища. Проблема спасіння тут виглядає як звільнення з круговерті тілесного існування; автор також торкається питання про майбутню християнську інтерпретацію Спасителя як про наступний етап утвердження цінності особистості та її сумління. Тим само доводиться унікальна роль Книги Проповідника в формуванні європейського персоналізму, яка, на відміну від «сократичного діалогу», апелює усе ж таки до віри й надії. Це мусить скоригувати низку шаблонних тверджень про «скептицизм» Еклезіяста, які й досі популярні, в той час, коли усі оті «сумніви» є спадщиною вавилонської думки і переосмислені тут полемічно. Утім, сам метод акцентування цінностей автора через широко застосовану діалектику подолання сумнівів (який знайшов подальший розвиток у Талмуді) дещо провокує його невірне тлумачення. На думку автора, безперечно, що еклезіястова проповідь і досі широко впливає на практичну свідомість і поведінку європейця.

Ключові слова: біблійна концепція світу й людини, циклічний та лінійний час, спасіння, шеол.

доктор филологических наук, профессор Абрамович С. Д.
Сотериологическая концепция эклезиаста / Каменец-Подольский
национальный университет имени Ивана Огиенко, Украина,
Черновцы

Предметом исследования в статье является проблема сотериологического содержания библейской книги Екклесиаста. Целью является анализ структуры времени в этом произведении, которая до сих пор часто воспринимается как циклическая. Используется эволюционная методология, которая позволяет подтвердить тезис о формировании в этом произведении линейной концепции времени (׀לֵו— ׀לָאָם; то есть «движение мира к Богу-

Творцу») – в полемике с языческим представлением об извечной и спонтанной цикличности материального бытия. Ставится вопрос о характере ветхозаветной веры в будущую жизнь и, соответственно, о функции «шеола», который рассматривается как прообраз католического Чистилища. Проблема спасения здесь выглядит как освобождение из круговерти телесного существования; автор также касается вопроса о будущей христианской интерпретации Спасителя как о следующем этапе утверждения ценности личности и ее совести. Тем доказывается уникальная роль Книги Экклезиаста в формировании европейского персонализма, которая, в отличие от «сократического диалога», апеллирует все же к вере и надежде. Это должно скорректировать ряд шаблонных утверждений о «скептицизме Экклезиаста», до сих пор популярных, в то время, когда все эти «сомнения» являются наследием вавилонской мысли и переосмыслены здесь полемически. Впрочем, сам метод акцентирования ценностей через широко применяемую диалектику преодоления сомнений (и который нашел дальнейшее развитие в Талмуде) несколько провоцирует его неверное толкование. По мнению автора, бесспорно, что проповедь Экклезиаста и до сих пор широко влияет на практическое сознание и поведение европейца.

Ключевые слова: библейская концепция мира и человека, циклический и линейное время, спасение, шеол.

Ph. D. hab. (filologia), Prof., Abramovych S. D. Soteriologically concept by ecclesiastes / Kamenetz-Podolsk National University n. a. Ivan Ogienko, Ukraine, Chernivtsi

The subject of research in the paper is the problem of the soteriological content of the biblical book of Ecclesiastes. The aim is to analyze the structure of time in this text, which is still often perceived as

cyclical. Author uses the evolutionary methodology that confirms the thesis about formation of the linear concept of time there (עולם – olám, the movement of the world to the God-Creator). It contraries to pagan ideas about the eternal and spontaneous recurrence of material existence. Author studies the question of a future life in the Old Testament and, consequently, of the function of Sheol, which is regarded as the prototype of the Catholic Purgatory too. The problem of Salvation is considered here like a release from the whirl of bodily existence. Author examines the question of the future Christian interpretation of the Savior as the next stage of the approval of the value of the individual and his conscience. That proves a unique role in Ecclesiastes in shaping on European personalism, which, unlike the "Socratic dialogue", still appeals to faith and hope. This should correct of popular stereotyped assertions of "skepticism of Ecclesiastes", which this "doubts" are the legacy of Babylonian thought and rethought polemic here. However, the method by emphasizing the value used the dialectic of overcoming doubt (and which was developed in the Talmud further) provokes of its misinterpretation. According to the author, doubtless that the preaching of Ecclesiastes is still has widely influence on the practical consciousness and behavior of the Europeans.

Keywords: biblical concept of the World and Man, cyclic and linear Time, Salvage, Sheol.

Книга קהלת גלילה (Мегилат КохЕлет) – «Сувій Проповідника», здавна відома нашому читачеві за старовинним грецьким перекладом Септуагінта під назвою «Екклезіаст» (κκλησιαστής), а в українському перекладі – ще й як «Проповідник»¹, зазвичай розцінюється як несподіване для сакрального тексту свідоцтво сумнівів і коливань у вірі. Вже перші рядки цієї книги створюють образ вічного кругообігу речей, що гнітить своєю безглуздістю – тут нема опори для свідомості,

яка рефлектує. І автор цієї книги, який представився читачеві, як людина, що мала всю повноту царської влади в Єрусалимі, якби ото й справді розгублений перед цією невідворотною і механічною круговертю, немов останній жебрак: «Рід відходить і рід приходить, земля ж перебуває повіки. Так само і сонце сходить, і сонце заходить і поспішає до свого місця, де має сходити. Вітер віє на південь, і звертає на північ: знай крутиться та й крутиться, повіваючи, та й знов повертається до своїх кругобігів. Усі ріки течуть у море, та море не наповнюється. До місця, звідки течуть ріки, туди вони повертаються знову. Усякі речі втомлюють людину, а чому - ніхто не каже. Око не насититься баченням, вухо не наповниться слуханням. Те, що було, є те саме, що буде; те, що зробилось, є те саме, що зробиться. Нема нічого нового під сонцем. Як є щось, про що кажуть: «Глянь: ось нове!» - то воно вже давно було у віках, які були перед нами. Немає згадки про минулих, та й про тих, що будуть потім, - не згадають про них ті, що прийдуть опісля» (Проп. 1: 4-11).

Усе це поверхневий або ж тенденційно налаштований читач звичайно приймає за чисту монету, аж до того, що дехто знаходить тут навіть атеїстичний настрій [4, с. 148]. Дослідники, що трактують Еклезіяста як скептика, стомленого повторюваністю речей, складають чимале число². Зосередимося на одному репрезентативному для нашої теми прикладі. Так, А. Єсін, «відомий талановитий літературознавець і культуролог» (як сказано в анотації до його навчального посібника), знаходить в Еклезіяста «сильне втілення циклічного часу – на противагу християнському» [5, с. 96]. Ідея циклічності / лінійності часу справді принципово важлива: адже, строго кажучи, від безвихідної загибелі можна врятуватися не у Часі, який є атрибутом матерії, а у Вічності, що лежить за межами матеріального світу. Але насправді поняття Вічності й ідея порятунку в ній

формувалися в юдейській думці довго і важко, та ніколи не відхилялася від головного вектора: *דָּלַי(ולאָם)*; тобто продиктований вдячністю та любов'ю «рух світу до Бога-Творця». Текст Еклезіяста виникає в середостінні найдавніших суперечок про всі ці інтелігібельні речі.

Однак, перш, ніж перейти до розгляду сотеріологічної концепції Книги Еклезіяста, необхідно сказати кілька слів й про методологічні засади підходу до даного матеріалу, і про дослідницькі позиції, що не збігаються з позицією А. Єсіна.

Передусім необхідно подолати інерцію впливу секуляризованої свідомості XIX–XX ст. з її гіперкритицизмом щодо усього, пов'язаного з релігією. Перша реакція такої свідомості на тільки-но знайдені «глиняні книги» Месопотамії була, хочеться сказати, злорадною – Біблія, мовляв, нічого нового в традиційні сюжети шумерсько-аккадської словесності не внесла: «Читаючи ці чудові творіння давнини [месопотамські оповіді про потоп, гімнографія та ін.; С. А.], мимоволі дивуєшся величезній схожості їх з тими творами, які ми в нашому невіданні вважали за оригінальні», – писав в 1901 р В. Бітнер [3, с. 167], який популяризував одночасно і науку, і окультизм.

До того ж, з тих пір, як ідея «Історія почалася в Шумері» утвердилася в свідомості, схоже, що в цій області став непомітно діяти богословський текстологічний принцип: що раніше, то і достовірніше. Схоже, що для багатьох важливіше те, хто перший сказав А, а не те, що, сказавши А, слід сказати Б.

Туга матеріального існування, почуття безвихідною ув'язнення в самому лише природному бутті, спрага Вічності відчувалися дуже чітко вже в шумеро-вавілонському епосі про Гільгамеша. Останній, пам'ятаємо, раптом збагнув, що від майбутнього жаху смерті не врятують ані сотні збезчещених під стінами Урука дівчат, ані героїчні

перемоги над велетнем Хумбабою та жахливим биком, хоча вони й дають, начебто, усі підстави «зробити собі ім'я» на гранітних скелях...

Між тим, в даній ситуації важливе не те, хто першим підняв питання про поневолення людини природою та її циклами, а те, хто першим запропонував вихід з цього стану. Біблійна свідомість не тільки абсорбує язичницькі моделі, але й активно з ними полемізує. І оскільки, згідно з цілком вірною думкою Н. Фрая, довго ігнорована літературознавством Книга книг фактично визначає весь світогляд цивілізованої людини і являє собою для неї певний «код життя», слід, нарешті, поставитися до біблійної концепції світу і людини всерйоз, визнавши, що у даній ситуації важливе не саме лише інтелектуальне знання, але більш містке поняття мудрості [Ref. 2, s. 43]. Це вимагає певного зсуву наших звичних уявлень. Бо навіть смерть, що сприймалася язичницьким свідомістю (та й нашим неязичницьким сьогоденням) переважно як жах і абсурд, у Книзі Еклезіяста раптом набула характеру надії.

У зв'язку з цим потрібно чітко поставити питання: чи напевно тут панує ідея циклічності часу, абсолютно язичницька й, по суті своїй, дійсно глибоко песимістична?З

Звичайно, стародавні євреї, незважаючи на гостре бажання ізолюватися від навколишнього язичницького світу, тим не менш постійно змушені були входити з цим світом в найтісніші контакти. Чого варте одне вже одруження Соломона (що йому формально приписується авторство Книги Проповідника) 4 на єгипетській принцесі, котре спричинилося, як вважають, до досить серйозних зрушень у ставленні до суворої Мойсейової традиції 5. Але ця відкритість чужому світові тривала відносно недовго. Після спроби Антіоха Епіфана знищити юдейську культуру і несподіваного спалаху духовного колабораціонізму, євреї зрештою масово відкинули контакти з

паганізмом; виникла навіть негласна заборона на «грецькі книги», які мудрець Йоканнаан, наприклад, знущально дозволяв читати «коли завгодно, але тільки щоб не вдень і не вночі», через що апеляція до язичницької мудрості стала в юдейській думці немислима.

Звичайно, внутрішня, типологічна подібність цього тексту до великих творів стародавніх літератур, в першу чергу вавилонської, все ж очевидна. А. Мень, згадавши дослідження, що встановлюють зв'язки між Еклезіястом з одного боку і єгипетськими, вавилонськими та античними джерелами з іншого (В. Тарн. Елліністична цивілізація; А. Н. Mc Neile. An Introduction to Ecclesiastes; М. Hengel. Judentum und Hellenismus), робить висновок: «Якщо Книга Йова близька по духу до античних трагедій, то Еклезіяста можна вважати старозавітною паралеллю до творів стоїків і епікурейців. Деякі автори навіть думали, що ця книга, настільки несхожа на інші частини Біблії, була створена під безпосереднім грецьким впливом. Насправді ж Еклезіяст – чисто східне творіння, а схожість його ідей із західною філософією легко пояснити і без гіпотези прямого запозичення. Якщо вже говорити про джерела, які живили погляди автора книги, то їх слід шукати в похмурій вавилонській мудрості» [8, с. 137]. Можливо навіть, що автором цієї книги дійсно був Зоровавель, який очолив євреїв, які повернулися після падіння Вавилону в Юдею, і в якийсь момент свого життя міг внутрішньо ототожнити себе з Соломоном [14, с. 137–148].

Книга Еклезіяста і справді написана, як згідно запевняє більшість дослідників, після закінчення вавилонського полону. Але все ж таки дійсно якось не хочеться говорити в даному випадку про «вплив». Скоріше вже ця книга є певним «критичним діалогом» з вавилонським духовним досвідом, національним твором – інакше її просто не включили б до юдейського канону⁶. Адже пафос Еклезіяста істотно відрізняється від «похмурої вавилонської мудрості»; Кохелет усе ж таки

відстоїть нескінченно далеко від наївного шумерсько-аккадського Гільгамеша, який не може вирватися з кола перемог, бенкетів і плачів, подібно до того, як індуїст не в змозі вирватися з циклів реінкарнації в колесі матеріального існування – сансари.

Отож, А. Єсін усе ж таки побачив у книзі Екклезіяста щось абсолютно протилежне задумові її автора. Приписування старозавітному мудрецеві циклічного відчуття часу неправомірне і продиктоване, схоже, самою лише установкою вбити клин між Старим і Новим Заповітами, яка вітається в певних колах. А проти думки про наявність у стародавніх євреїв «циклічного часу» можна висунути серйозні заперечення.

М. Еліаде, визнаючи існування такого циклічного часу в давньоєврейській культурі, тут таки зазначає, що це явище стосується не стільки Біблії, скільки давньоєврейського фольклору, і виникає під впливом язичницьких народів, що оточували Ізраїль [16, с. 161–174]. Е. Ауербах об'єднує єврейські і християнські уявлення про час і про історію, тому що вони пов'язані з поняттям Вічності і вже тому протилежні язичницькому циклізмові [2]. Г. Ольсен, підкреслюючи, що лінійність іноді спостерігається і в язичницькій думці, тим не менш, визнає: «Зрозуміло, чому виник контраст між лінійною та циклічною концепціями часу. Єврейські і християнські мислителі час від часу від'єднували себе від світу, який їх оточував <...> розглядали час як найбільш важливу в змістовному відношенні категорію, пояснюючи діянням Бога те, що у XIX в. почали називати порятунком історії <...> Навіть якщо залишити осторонь полемічні мотиви (прагнення спростувати язичницьких мислителів), теологічна концепція надавала цінність плинові часу та виявляла універсальний або єдиний сенс історії» [9, с. 200, 219–237]. Власне, все давно розставив по місцях С. Аверинцев, який написав про «Екклезіста» наступне: «Автор, власне,

скаржитися не на що інше, як на ту саму стабільність космосу, який повертається сам до себе, [стабільність,] яка була для грецьких поетів і грецьких філософів джерелом заспокоєння, розради, часом навіть захоплення і екстазу. Природні цикли не радують «Кохелета» своєю регулярністю, але стомлюють своєї косністю. "Вічне повернення", яке здавалося Піфагору високою таємницею буття, тут оцінено як порожню нісенітницю. Тому скепсис «Книги Проповідника в зібранні» є саме юдейський, а аж ніяк не еллінський скепсис; автор книги болісно сумнівається, а значить, гостро потребує не світової гармонії, але сенсу світу. Його туга є начебто підтвердженням від протилежного тієї ідеї поступального доцільного руху, яка так важлива і характерна для давньоєврейської літератури в цілому. Остільки він залишається вірним її духу» [1, с. 297].

Додамо, що саме слово КохЕлет, утворене в якості вільної поетичної імпровізації як дієприкметник жіночого роду від неіснуючого дієслова, натякає на загадкову Премудрість Божу [17, с. 139–154], яка ще відома під ім'ям одвічної Софії, що знайшло своє вираження в Книзі Премудрості Соломона. А сутність Премудрості – розуміння того, що, крім космічно-матеріальних циклів, існує ще й згадуваний вже нами поза-матеріальний рух світу до Бога як односпрямований вектор. Це була відповідь язичницькому сумніву, язичницькому недовір'ю до світу, язичницькому страху перед Sacrum (Нумінозним, за Р. Отто), яке мислилося спочатку як щось незрозуміле і вороже, і, щоби врятуватися, залишалося лише боротися з ним – шляхом підкупу жертвами або зв'язування магічними акціями.

***

Як пише Г. ван дер Леу, на перших стадіях становлення релігійної свідомості рятівниками, які дарували людині радість звільнення, виступали такі обдаровані незрозумілою силою речі, як вода і дерево,

плоди полів і лісові звірі, нарешті – навіть власні геніталії [Ref. 1, s. 143].

З формуванням уявлення про культурного героя функція порятунку починає все більш виразно зв'язуватися з цільним образом людини. Багато в чому такий тисячолиций герой Кемпбелла – архетипний герой-рятівник, який проходить послідовно Відчуження, Ініціацію в «чарівний світ» і, нарешті, Повернення. У першу чергу він все ж таки прагне вийти за межі матеріального буття: «Відсутність або слабкість, несформованість трансцендентної функції прирікають людину на дисгармонійне, збентежене існування, безцільні блукання в пошуках втраченого раю цілісності і краси. На Сході це називається дао – Серединний Шлях. Іноді, як показано у Кемпбелла, цей шлях тонший від волосини, але тільки він веде до порятунку. Звідси – сотериологічна (рятівна або така, що рятує) функція міфу і його героя» [6]. Але герой Кемпбелла врешті-решт повертається в звичайний світ, і в цілому цей архетип варіюється більше в язичницьких системах, побудованих на теургічному дерзанні людини, по суті – на богоборстві.

В язичницькому міфі буття як таке циркулює виключно в матеріальному світі – іншого, як кажуть, не дано. Навіть у високорозвиненому язичництві, наприклад – в індуїзмі, сфера, скажімо, думки, ідеї – просто «тонка матерія», і це залишає поле для уявлення про посмертну реінкарнацію у плоті 7. Правда, у Давньому Єгипті склалося вже і досить розвинене уявлення про загробну подорож душі, про посмертний суд над душею. Але й тут панувала теургія: передбачалося, що сам $\square$ вже втручання в цей процес жерця-психагога і наявність в якості амулета хоч би фрагменту Книги Мертвих забезпечують будь-якому померлому порятунок на суді Озіріса.

Однак механічна за своєю суттю ворожба, нехай і виконана «фахівцем-чарівником», явно не здатна була задовольнити: період

складання світових релігій, коли формується людина нового типу (ум. між 500 – 200 рр. до н. е., «осьовий час» К. Ясперса), вже наскрізь пронизаний пошуком особистісного духовного спасіння. У буддизмі й джайнізмі, в розвиненому язичництві античного і еллінізованого суспільства поступово формується сотеріологія, тобто вчення про спокуту та спасіння людини при її обов'язковому власному зусиллі (грец. σωτηρία – порятунок + λόγος – вчення, слово).

У Біблії людина – насамперед, не́феш (євр. נֶפֶשׁ – душа); втім, її душа і тіло пов'язані божественною духовною силою רוּחַ (רוּחַ), і вона здатна зрозуміти своє місце в не тільки в цьому світі, але і в небесному.

Але в той же час і сама вона, людина, і весь земний світ, були в якійсь початковий момент створені, а, отже, є й кінцевими. Для біблійної свідомості світ створений з нічого, точніше – меаїн (מֵאִין), «без», або «за відсутністю» <матерії>. Бог творить своїм Словом саму матерію як би з ото з нічого – ex nihilo (לֹא מִכֵּן – шиболёт: у значенні безодня). Земля і небо також не вічні: в Новому Завіті Христос каже: «Небо й земля пройдуть, слова ж мої не пройдуть» (Мк. 13: 31). Цей лінійно-есхатологічний час не залишає людині ніякої надії зачепитися за безперервне тілесне існування – хоча б у вигляді того жалюгідного лопуха, що виросте з мерця, про який з таким розчаруванням говорить матеріаліст Базаров, герой Тургенєва.

У Біблії порятунок полягає в пориванні до не-матеріального Абсолюту, котрий перебуває поза звичними нам рамками часу і простору. І старозавітна мудрість зовсім не билася в тенетах язичницьких уявлень про «циклічність земного часу» і про «неясність», а то й «фіктивність» загробного буття (про останній – детально трохи пізніше).

Адже останні вірші книги Екклезіяста недвозначним чином підсумовують контроверзи тексту, хитро побудованого як майже що суцільне повторення одвічних людських сумнівів, маніфестованих у багатослівній язичницькій мудрості. Але саме в цих підсумкових формулах – відповідь, саме об них, як об гранітні валуни, розбиваються хвилі, що набігають і набігають з глибин сумнівів: «Що понад це, мій сину, ось тобі осторога: писанню численних книг кінця немає, а багато науки втомлює тіло. Кінець усьому, що чути було, такий: Бога бійся і заповідей його пильнуй, бо в цьому вся людина. Усі бо діла Бог приведе на суд: усе, що тайне, чи воно добре, чи лихе» (Проп. 12: 12-14).

Тобто, Екклезіяст, як вірно помітив І. Р. Тантлєвський, «цілком оптимістичний щодо отримання праведниками якщо не земної, то, у всякому разі, загробної винагороди; і саме ця ідея наповнює (повинна наповнити) сенсом і значимістю все їхнє життя і діяльність» [14, с. 137].

У цьому зв'язку дослідник вказує на ще одну дуже важливу обставину. Часто кажуть, що шеол – це якась безвихідь, подoba грецького Аїда. Але це безвихідь лише для невіруючого в майбутнє життя [15, с. 18]. Є ґрунтовні теолого-філологічні докази того, що шеол в Старому Завіті – все ж таки тимчасове страждання, а зовсім не синонім безвихідної смерті [11]. Більше того, ймовірно, існувало уявлення про те, що в шеолі відбувається суд – «зважування» душі (серця) покійного, причому душі нечестивців навіки залишалися тут, а душі праведних злітали на небеса до свого Творця [15]. Додам, що це уявлення, можливо, було запозичене у єгиптян 8, але – полемічно переосмислене: по-перше, праведники отримують винагороду, відмінну від відплати нечестивцям; по-друге, в єгиптян Небо не фігурувало як перспектива посмертної винагороди.

У такому світі для порятунку необхідна простягнена рука Божества і зустрічний рух людини до свого Творця. Але тут і справді поки що не виникає уявлення про якогось посередника між Богом і людиною, немає Машіаха, Спасителя, про якого через кілька століть будуть волати Пророки: тут простежується думка: Людина, допоможи собі сама! Це свідчить про незвичайне і для язичницького свідомості, і для ізраїльського ґрунту почуття цінності власної особистості. Недарма автором цієї книги пізніше став мислитися сам Соломон Премудрий.

У християнстві це почуття цінності Я ще більше зміцнюється, але виникає суттєва переакцентуація. Врятуватися відтепер можна лише через посередництво Машіаха – Христа-Спасителя, який мислиться як оте Передвічне Слово, яким Бог творив світ з нічого: це «Син», що тим самим умовно «відділився» від Отця й далі матеріалізувався в людській плоті для порятунку створеного світу від агресії диявола. Виникає градація раба і Сина, вельми важлива для майбутньої християнської схоластики. Ісус з Назарету владно каже євреям: «Істинно, істинно кажу вам: Кожен, хто гріх чинить – гріха невольник! Невольник не перебуває в домі повсякчас – повсякчас перебуває син. Тож коли Син вас визволить, то справді станете вільні» (Ін. 8: 34-36). І ще більше ускладнюється ситуація в форматі представлення про Воскресіння Христа з мертвих. Так, для ап. Павла, який пережив екстаз виходу з тіла, дуже важливим є те, що відбувається з людським тілом після Воскресіння Ісуса (див. також: Ref. 2, s. 53).

І, нарешті, про те, чому ж отой гнітючий «циклічний час» займає в Книзі Еклезіяста як би ото центральне місце, і, відповідно опис «томління духу», точніше – *ḥalōmōt rōāḥ* (халомот роах – «ловлення вітру / примари»), формально домінує, залишаючи для поетичного ствердження протилежної ідеї лише заключні вірші, здатні справити враження мало не пізньої вставки.

Справа в тому, що діалогічна філософська проза, однотипна з платонівськими текстами, стає в ту епоху одним з провідних жанрів світової літератури. Та на Сході вона формувалася не в настільки виразному логічному протиставленні *pro i contra*, як у постсократиків античності. Зокрема, в Стародавньому Ізраїлі з самого початку було прийнято начебто маскувати остаточну істину, яка повинна була бути прихована від «непосвячених» – скажімо, в Усну Тору (т. зв. «мерехтіння смислу», яке широко практикується в пізнішому Вавилонському Талмуді) [7, с. 149–162].

Цей прийом перейде до Філона Александрійського, а від нього – до Отця Церкви Климента Александрійського. Останній же не обов'язково міг засвоїти його від якогось палестинського юдея, який опинився в Єгипті [7, с. 160]: адже він і сам походив, подібно до Йосифа Флавія, з юдеїв, «усиновлених» Веспасіаном після падіння Єрусалиму; отже – цілком міг бути безпосереднім носієм традиції.

Але звідси – й можливість абсолютно спотвореного тлумачення Книги Екклесіяста як чергового «маніфесту світового песимізму»...

Примітки

1 Тут і далі біблійні тексти цитуються за виданням: 12.

2 Див. огляд літератури на початку розд. III у статті І. Р. Тантлевського «Оптимизм Экклезиаста» [14].

3 На цій ідеї будується, наприклад, уся орфічна релігія Піфагора.

4 Нагадаємо, що Екклесіяст входить до циклу т. зв. «Соломонових книг», об'єднаних навколо особистості цього біблійного мудреця.

5 Утім, Р. Паттай відверто фантазує, запевняючи, буцімто Соломонів Храм став центром оргіастичного культу язичницького типу [10].

6 Не можна, звичайно, не брати до рахунку й суто національної складової: у Г. В. Синило є, безумовно, підстави говорити про «юдейську природу скепсису Кохелета» [13, с. 25]. Утім, важко

відмовитися від думки, що цей «юдейський скепсис» не є якоюсь вродженою рисою єврейської натури, і що сприяв його формуванню в першу чергу сам Кохелет.

7 Лише у класичному буддизмі Хінаяни Сак'я Муні звільняє від уз тілесного, матеріального буття (сансари).

8 Попри тіла, за уявленнями єгиптян, існували ще й 8 його спіритуальних двійників Я (Бат, Ка, Рен и др.).

9 Друге значення слова шиболёт («колос») ми тут не беремо до уваги: важливіше інше – подібність до грецького поняття споконвічної безодні (χάος), описаної у «Теогонії» Гесіода.

Література:

1. Аверинцев С. С. Древнееврейская литература / Сергей Сергеевич Аверинцев// История всемирной литературы: В 9 томах / АН СССР; Ин-т мировой литературы им. А. М. Горького. – Т. 1. – М.: Наука, 1983.– 584 с.
2. Ауэрбах Э. Мимесис. Изображение действительности в западноевропейской литературе / Э. Ауэрбах. – М: Прогресс, 1976.– 556 с.
3. Битнер В. На рубеже столетий. Обзор главнейших научных и культурных приобретений XIX века. – Первый том. / Вильгельм <Казимир> Битнер. – СПб: Издание П. П. Сойкина, 1901. – 539 с.
4. Екклезиаст // Атеистический словарь / Абдусамедов А. И., Алейник Р. М., Алиева Б. А. и др.; Под общ. ред. М. П. Новикова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1985. – С. 148.
5. Есин А. Литературоведение. Культурология: Избранные труды: учебное пособие / Андрей Есин. – М.: ФЛИНТА Наука, 2011. – 280 с.

6. Калина Н. Миф в современном мире [Предисловие] / Н. Калина // Дж. Кэмпбелл. Тысячеликий герой. – Электронный ресурс. – Режим доступа: www.litmir.me/br/?b=110099
7. Ковельман А. Б., Гершович У. Поэтика сокрытия: «Тэетет» и «Хагига» / Аркадий Бенционович Ковельман, Ури Гершович // Вопросы философии. – 2014. – № 11. – С. 149–162.
8. Мень А. Екклесиаст / Александр Мень // История религии: В поисках Пути, Истины и Жизни. – Т. 6. На пороге Нового Завета. – М.: Слово, 1993. – 622 с.
9. Ольсен Г. О циклической и линейной концепциях времени в трактовке античной и раннесредневековой истории / Г. Ольсен // Цивилизации. Вып. 2. – М.: Наука. – 1993. – 237 с.
10. Паттай Р. Иудейская богиня / Рафаэл Паттай. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – 368 с.
11. Риз Г. Л. Гадес (хадес, ад) и временное пристанище умерших / Гарет Л. Риз. – Электронный ресурс. – Режим доступа: www.bibleapologet.narod.ru/statii/reese/hades.htm
12. Святе Письмо Старого і Нового Завіту / Переклав о. Іван Хоменко. – Л.: Свічадо, 2008. – 1480 с.
13. Синило Г. В. Библия и мировая культура / Галина Вениаминовна Синило. – Минск: Белорусский государственный университет, 2013. – 220 с.
14. Тантлевский И. Р. Оптимизм Екклесиаста / Игорь Романович Тантлевский // Вопросы философии. – 2014. – № 11. – С. 137–148.
15. Тантлевский И. Р. Мистическая сотериология иудейских псевдо-эпиграфов / Игорь Романович Тантлевский. – СПб, 2013. – Электронный ресурс. – Режим доступа: www.rfh.ru/downloads/Books/134393009.pdf

16. Элиаде М. Миф о вечном возвращении / Мирча Элиаде. – СПб: Алетея, 1998. – 258 с.
17. Юнц Э. Г. Книга Екклезиаста. Вступ. ст. пер. с др. евр. комм. / Эдуард Григорьевич Юнц // Вопросы философии. – 1991.– № 8. – С. 139–154.
18. Van der Leeuw G. [Герард ван дер Лей<в>]. Fenomenologia religii / G. van der Leeuw. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1978. – 638 s.
19. Frye N. Wielki Kod. Biblia i literatura / <Herman> Northrop Frye. – Przekł. A. Fulińska. Bydgoszcz : Homini, 1998. – 246 s.

УДК 821.161.-2-3.09'19

ФОКУС КАЗКИ ЯК СКЛАДНИК ТВОРУ О. ІЛЬЧЕНКА "КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ..."

Куриленко Д. В.

Київський національний університет імені Т. Шевченка, Інститут філології, Україна, м. Київ

У статті актуалізовано вивчення феномену казки як цілісної картини світу в химерному романі з народних уст О. Ільченка "Козацькому роду нема переводу...". Казковий дискурс реалізується в словесних формулах на матеріалі фольклору та специфічного побутування в творі як репрезентації національної картини світу, концептуальної системи народної казки в якій реалізовано багатство етнокультурного набутку людства як культурномодельючого феномену сьогодення.

Зреалізовано модель модифікації фольклорної казки як результату динаміки жанру у загальному літературному дискурсі,

зокрема генерування казки в текстовій матерії твору О. Ільченка “Козацькому роду нема переводу...”.

Ключові слова: химерна проза, текстова матерія, фольклор, казка, рецепція, міфологічний код, контрадикторна позиція.

Куриленко Д. В. Фокус сказки как составляющее произведения О. Ильченка “Козацкому роду нет переводу...” / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина, Киев

В статье актуализировано изучение феномена сказки как целостной картины мира в романе с народных уст О. Ильченка “Козацкому роду нет переводу...”. Сказочный дискурс реализован в словесных формулах на материале фольклора и специфического бытования в произведении как репрезентации картины мира концептуальной системы народной сказки в которой реализовано богатство этнокультурного опыта человечества как культурно моделируемого феномена нынешнего времени.

Реализована модель модификации фольклорной сказки как результата динамики жанра в общем литературном дискурсе, в частности генерация сказки в текстовой материи произведения О. Ильченка “Козацкому роду нет переводу...”.

Ключевые слова: химерическая проза, текстовая материя, фольклор, сказка, рецепция, мифический код, контрадикторная позиция.

D. V. Kurylenko The focus of the tale as a constituent of a novel by O. Ilchenko “No waste of Cossack stock...”/ Institute of Philology Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, Kyiv

In an article there is an actualization of the investigation of a tale as a whole model of the world in the chimeric novel from the folk tale by O. Ilchenko “No waste of Cossack stock...”. The fairy-tale discuss is realized through word formula as on the basics of the folklore and specific

house hold in the novel as a representation of a national picture of the world in the conceptual picture of the fairy-tale in which there is a variety of forms is realized a richness of the ethnic people acquisition as a cultural-mode of nowadays model.

From the model of the fairy-tale modification, as a result of the dynamic of the genre in the general universal discuss. Namely, the generation of the tale in the context of a tale in text matter of a novel by O. Ilchenko "No waste of Cossack stock..."

Key words: chimeric prose, text matter, folklore, fairy-tale, reception, mythological code, contradiction position.

Вступ. Химерна проза як цікаве й оригінальне явище української літератури II половини XX століття визначається різнобарв'ям художньої палітри та багатоплановістю елементів її поетики. Це твори, як зазначає Л. Новиченко, "...яскраво умовного стибу, насичені фольклорним, іноді фантастичним елементом, який іде від казки, легенди, сказання, здебільшого пронизані гумором, але ж нерідко обернені лицем і до романтики та лірики, що може мати навіть замріяно-елегійний відтінок ..." [15, с.137].

Формулювання мети статті та завдань. Проблемам жанрово-стильового розмаїття химерних творів та питанням визначення їх основних атрибутів присвячували свої дослідження М. Ільницький, А. Погрібний, В. Дончик, Л. Новиченко, В. Панченко, А. Кравченко, М. Стрельбицький, В. Брюховецький та ін. Вчені акцентували увагу на значній ролі фольклорної традиції як одному з головних засобів "нежиттєподібного" типу змалювання дійсності. Але більшість з них говорили про фольклоризм "химерних" романів лише, як правило, на рівні констатації факту.

Значну ж увагу цьому питанню приділив А. Кравченко у своїй монографії "Художня умовність в українській радянській прозі". Вважаючи "нежиттєподібність" та глибокий ідейний підтекст визначальними якостями художньої структури "химерного" роману, він робить спробу певного узагальнення умовних прийомів на широкому фактичному матеріалі. Дослідник вважає звернення письменників до фольклору одним з головних засобів створення художньої умовності й аналізує їх творчу спадщину саме під цим кутом зору. Торкаючись питань казкової прози, він зупиняється на аналізі народно-казкових інтонацій, які своїми особливостями і визначає характер "нежиттєподібної" манери оповіді як важливого умовного прийому "химерних" творів.

Розглянемо проблему застосування казкової прози більш детально, зокрема зосередимо увагу на особливостях функціонування жанру народної-фольклорної казки в "химерному" романі "з народних уст" О. Ільченка "Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця".

В епоху глобалізації проблема дослідження феномену казки є неабияк актуальною і відкритою для подальших розвідок. Тому **метою даної статті** є дослідження казки як культурномодельючого, філософського феномену загалом, так і вивчення генези казки з давніх часів і до сьогодення, зокрема, використавши філологічний, історичний та компаративний **методи**.

Виклад основного матеріалу статті. Літературна казка, як жанр порівняно з народною творчістю, є молодшою: налічує трохи більше трьох століть. Вона пройшла шлях розвитку від переказу народних казок – до витончених літературних новел та фантастичних феєрій.

Згідно з українським словником літературознавчих термінів: "літературна казка – це художній твір про вигадані та фантастичні події,

написаний конкретним автором” [13, с.234]. Авторська казка має багато спільних рис з фольклорною: у ній йдеться про вигадані події та пригоди, діють фантастичні істоти, звірі наділяються людськими рисами, використовуються чарівні предмети, ретранслюється конфронтація добра і зла тощо.

Літературні казки, на відміну від фольклорних, спочатку друкуються у окремих книгах, а пізніше можуть бути усно переказані читачами. Фольклорні ж спочатку побутують лише в усних переказах, а вже пізніше, навіть через багато століть, можуть бути записані фольклористами. У літературної казки, як і будь-якого літературного твору, є автор, а у народних казок є безліч авторів-оповідачів, кожен з яких може додати до оповіді щось своє.

У 1928 році російський учений В. Пропп у праці “Міфологія казки” застосував лінгвістичну методологію до народної епіки, ґрунтуючись на ученні Жозефа Бедьє “Les Fabliaux” (1893), який першим усвідомив, що казки містять змінні та сталі елементи. Учений дійшов революційного на свій час висновку, що основними частинами казки є функції дійових осіб і саме їх треба виділяти як домінанту характеристики сюжету і жанру.

В. Пропп говорив: “Коли тепер дорослі люди розказують казки малим дітям, вони часто грають, або не вірять в те, що говорять. А моя бабуся вірила і в Кощея Бесмертного, і в Бабу-Ягу, і в Лісовика, і в мертву конячу голову. Я розумів, що вона вірить, завмирав від жаху, і в цьому жасі була поезія. Зараз діти дуже рідко чують з уст дорослих справжню казку. У кращому випадку їх створюють з уривків далеких, забутих снів і сучасних “мультфільмів”. На сьогоднішній день казку можна отримати тільки з книги” [7, с.98].

Здавна дослідники вказували на різноманітність художніх форм казки як на її суттєву жанрову ознаку. В. Пропп навіть висловив думку,

що групи казок, об'єднані на основі особливостей форми і поетики, є не жанровими різновидами, а окремими жанрами [8, с.55]. В. Пропп також вважав, що види казок можна визначати за їх структурними ознаками (особливо для творів з чіткою сталою композицією) або за характером дійових осіб (у випадку, коли єдність композиції відсутня) [9, с.43].

І. Франко у своїй спробі класифікувати казки дійшов такого висновку, що існують:

- 1) казки звірині;
- 2) казки:
  - а) казки чудесні;
  - б) казки легендарного характеру;
  - в) казки-новели;
  - г) казки про дурного чорта або велетня;
- 3) анекдоти [16, с.202].

Але М. Грушевський критикував такий поділ, вважаючи основною помилкою те, що “він класифікує не прості мотиви, а доволі складні комбінації їх, і притім занадто притримується германських казкових тем...” [15, с.43].

Метод К. Пайка, його ідея мотивем та аломотивів у межах певного жанру (в його випадку - у казці), дозволяє, як і метод В. Проппа, визначати рівень майстерності чи пам'яті окремого оповідача, аудиторії, в якій звучить фольклорний твір, історичні (часові) та географічні (просторові) особливості тексту.

Казки – найархаїчніші (разом із міфами) текстові структури. А це означає, що вони репрезентують близьку до міфологічної структуру мислення. Тому казка містить сталі смислові комплекси, розуміння та інтерпретація яких проливає світло на проблему індивідуального мислення та мислення взагалі [6].

Переважає більшість дослідників схильні вважати казку осколком

міфу (Ф. Боас, С. Томпсон) і навпаки - міф – казкою [17].

Українська казка давно перейшла із міфологічного потрактування у фольклор і стала жанром суто розважальним, переважно для дітей. Вона має на них величезний вплив, адже діти тяжіють до фантазії, до надприродного, неординарного. І. Франко у статті "Байка про байку", даючи казкам високу оцінку як вдячного виховного чинника, наголошував на тому, що вони зміцнюють у дітей любов до рідного слова, його краси, простоти, чарівної милозвучності й також зазначав, що враження від них, отримані в дитинстві, залишаються на все життя [16, с.170].

Кращі зразки народної казки, за словами І. Березовського, незважаючи на давність свого походження, й досі хвилюють, захоплюють, бо "кожний казковий образ, в яку б хитромудру одіж поетичної уяви він не був прибраний, насправді має під собою глибоку життєву основу" [1, с.3].

Схематична структура чарівної казки - це відображення певного ритуального дійства, переважно чоловічої чи жіночої ініціації, яка, як видозмінене у пізніші періоди явище, набула умовно гротескного смислу, вкладеного у традиційні ініціальні та фінальні формули [3].

Народна казка була і залишається до сьогодні джерелом творчості багатьох письменників. Казкові мотиви зустрічаються вже в проповідницькій та полемічній літературі як ілюстрації до дидактичних та моральних настанов у творах І. Вишенського, І. Галятовського, Ф. Прокоповича. З казковою прозою споріднена творчість Г. Сковороди ("Басни Харьковские"), І. Котляревського (поема "Енеїда"), М. Костомарова (п'єса "Загадка"), І. Франка (збірка "Коли ще звірі говорили"), Марка Вовчка ("Кармелюк", повість "Маруся"), П. Мирного (повість "Казка про Правду і Кривду"), М. Коцюбинського (цикл "П'ять казочок"), Лесі Українки (драма-феєрія "Лісова пісня", поема "Давня

казка"), Миколи Хвильового (оповідання "Кіт у чоботях"), А. Шияна (п'єса "Котигорошко") та ін. Користуються набутками фольклорної традиції, як вже зазначалося, і автори "химерних" творів.

Варто наголосити, що своїм фантастичним забарвленням химерні твори завдячують у більшій мірі оповідній манері народної казки, особливостям її поетики. Важливим з цього погляду є зауваження В. Проппа. "Одна з особливостей казки, - пише вчений, - полягає в тому, що те, чого не було і ніколи не могло бути, розповідається, однак, так, таким стилем, з такими інтонаціями, з такою мімікою і жестикуляцією, нібито все, про що йде мова, незважаючи на свою незвичайність, відбувалося в дійсності, хоча ні оповідач, ні слухач казці не вірить. Цією невідповідністю визначається гумор казки" [10, с.88]. Характер стосунків оповідача і слухача в казці, як і автора й читача в "химерному" романі, досить складний, і, як зазначає А. Кравченко, вимагає від письменника виняткового художнього такту [5, с.47]. У химерному романі події ретранслюються через призму фантасмагорії, незвичних потрактувань, химерно-фантастичного зображення.

Саме з цим "другим планом" розповіді, що несе в собі основне смислове навантаження, пов'язане своєрідне використання О. Ільченком в романі "Козацькому роду нема переводу ..." значної кількості чарівних та соціально-побутових казок, казкових сюжетів та мотивів. Вони виконують, крім своїх основних функцій (дидактичної та розважально-естетичної), ще, як правило, й додаткові, які стають у творі домінуючими. Розглянемо цю проблему детальніше.

У творі, де події розгортаються у другій половині XVII століття, згадується стародавня казка про дванадцять лебедів та їхню сестру Золоту Звізду, яка для порятунку братів плела сорочки з кропиви. Але найменшому братові на один рукав кропиви не

вистачило, і залишився він з лебединим крилом замість правої руки, власне, йменується він Однокрилом.

Автор-оповідач подає цей казковий сюжет своєрідно, чим проявляє свою індивідуальність, неординарність та ідіюстиль. Він починається із звернення до читача і стислий зміст викладається у формі запитань та змальовані через конструкт-розмову "автор - реципієнт": "Але стривайте, читачу! Ви ту казку знаєте? Оту, де королівна Золота Звізда? Оту, де дванадцятьох короленків щось там обернуло на лебедів, а сестриці їхній, Золотій Звізді, сказала волошебниця таке:..." [4, с.128]. Саме такою формою автор-оповідач (він же в цій ситуації – казкар) активізує увагу читачів до оповіді. У народних казках така форма викладу функціонує як медіальна формула (за Н. Рошияну), яка спонукає слухачів до співучасті. Далі ж сюжет казки подається в розповідній манері, і автор-оповідач коментує її вплив на Козака Мамая.

Замислившись над нею і над людською долею, Мамай намалював собі того казкового однокрилого богатира, який ожив, та всупереч сподіванням майстра став злостивим, владолюбним гетьманом Гордієм Пихатим, прозваним в народі Однокрилом, що приніс на Україну розбрат, кров, сльози... Це зрештою привело Мамая до боротьби з власним "дитям". В такий спосіб автор піднімає в романі проблему митця й мистецтва.

Кілька разів у романі звучить казка "Калинова сопілка". Перша зустріч з нею відбувається на мирославському базарі, де дід Копистка, великий майстер з виготовлення сопілок, прикладає "сіль" цієї чарівної казки до власних виробів: калинову сопілку може пригубити кожен, у кого чиста душа, а як на сумлінні гріх, "то вона враз і викаже" [4, с.296].

Безпосередній виклад казкового сюжету теж відзначається певними особливостями. Частина його у діалогічній формі коротко

пригадується різними персонажами – Омельком, Михайликом, кимось з гурту, що говорить про поширеність її серед народу. Досить детально оповідається Омеляном Глеком, талановитим співаком і казкарем, кульмінація казки. До речі, мотиви вбивства та його закінчення в романі не подаються, хоч їх існує кілька варіантів. Очевидно, казкаря цікавила драматична ситуація і сама мораль. Важливою є і така деталь з казки, що вміщена в романі: сопілка, потрапивши до рук вбивці, промовляє:

"Ой помалу-малу, душогубко, грай" [4, с.296].

В інших же варіантах:

"Помалу-малу, рідна сестро, грай" [11, с.41].

"Помалу-малу, рідна сестрице, грай,

.....

Ти ж мене, сестро, зі світу згубила..." [14, с.172].

У поданих варіантах вбита дівчина називає злочинницю "рідна сестро", "сестрице", "сестро", чим не тільки підсилює драматизм ситуації, а й підкреслює сімейні зв'язки і тим самим дає надію на прощення (так сталося у варіанті казки, вміщеному у книзі О. Таланчук [12], де вбивць вибачають). У романі ж автор вкладає в уста свого героя варіант з маркованим іменником "душогубка".

Другий раз казка звучить у товаристві московського царя. Розповідає її Омелько, який прибув до сусідньої країни з важливим дорученням – передати государеві листа з розкриттям підлого задуму гетьмана Однокрила, з проханням допомоги проти його сваволі. Наголошуючи на чарівності сопілки своєї, казкар дуже стисло переповідає зміст твору, переносючи акцент знов-таки на його мораль. Але в цьому епізоді вона розширюється: люди повинні мати чисте сумління не тільки перед людьми, а й перед Богом. Омелько знав, що цар набожна людина, регулярно відвідує церков, тому казковим висновком ледь помітно натякає на його далеко

небезгрішну совість. Та государ і сам цього неприховує, відповідаючи прислів'ям "сонечку всіх не вгріти, цареві всім не догодити" [4, с. 677].

Таким чином, казка, як лакмусовий папірець, перевіряє людське сумління на чистоту, викриваючи його видимі та невидимі "гріхи". Із вуст Омелька звучить для государя і чарівна казка про трьох ворон, які засліпили ціле царство разом з царем, а хлопець, підслухавши пташину мову, мав змогу повернути людям втрачене благо - зір. Коли ж він повернув цареві та його родині жадане світло, правитель не дозволив повернути зір людям, адже "у темному царстві легше царювати" [4, с.674].

Цікавий такий момент: цар прагнув казки веселої, але Омелян обрав саме таку, ймовірно, розраховуючи, що вона зачепить цареву совість. На той момент він, будучи "п'янений", перебував у гарному настрої, і можливо, міг би скасувати наказ щодо заборони фольклору. Омелько помилився. Цар зажадав не просто іншої казки, а казки іншої країни, очевидно, для уникнення жодних паралелей зі своїм правлінням. Проявляючи дипломатичну розважливість і далекоглядність, казкар розповів йому справді веселу азіатську казку про пригоди багдадського молодика. Цар і в цьому випадку – слухач активний, виражає своє ставлення до почутого, хоча й на рівні вірю/не вірю. Розвеселивши і змусивши його сміятися голосно та щиро, як "не реготав, либонь, з дитячих літ" [4, с.675], казка, таким чином, виконала одну із своїх основних функцій – естетично-розважальну.

"Ретранслятором казок" у романі є Омелько Глек. Передусь казковому викладу матеріалу авторський коментар про вплив казки на слухачів-гончарів: через неї вони пізнавали веселий український народ, і самі щиро сміялися. Сміх – маркований та типовий емоційний стан для персонажа та оповідача. Автор-оповідач також зазначає, що цю казку запише через двісті років від наддніпрянського жебрака академік

Яворницький, тобто простежує історію цього соціально-побутового твору, чим не тільки поглиблює пізнавальне значення історичної прози, а й вказує на зв'язок минулого з майбутнім.

Омелько розповідав гумористичну казку про Хому та його невірну жінку. Увійшовши в український народний репертуар із Західної Європи, казка набула яскравого національного колориту. У збірнику "Соціально-побутова казка" з упорядкуванням, передмовою та примітками О. Бріциної вона вміщена під назвою "Дурному ні дома, ні в людях" [11, с.105]. Казка, досить велика за обсягом, включена у твір практично повністю, що є особливістю її вживання в романі. Вона лише раз переривалася автором-оповідачем, який повідомив про моральну атмосферу в гончарні: "... І замовк на хвильку Омелян Глек, бо ж люди реготали, забуваючи про... заборону сміятися" [4, с.623].

Таким же суцільним текстом вміщена в роман казка-небилиця, яку розказав Козак Мамай дітям. Її зміст побудовано на дотепно скомпонованих алогізмах, каламбурах. Більша частина небилички – віршована. Автор-оповідач наголошує на бінальному впливі казки і на дітей, і на Мамаю: козак бачив у очах дітлахів захоплення. Це є своєрідний "фідбек" з позиції Мамай – діти. Нечасто в ті важкі часи будь-якому вояку випадало щастя побавитися з дітьми. Мамай хоч і ставить громадський обов'язок перед Вітчизною на перше місце, але інколи, як і звичайна людина, мріє мати свою сім'ю, малят, родинний затишок. Бавлячись з чужими дітьми, козакові -характернику хотілося кожного пригорнути до своїх грудей, "котрій не куштували досі ні окрайчика святого батьківського щастя, тієї радості – до лона пригорнути своє дитя, тієї тваринної радості, що є людяніша й коштовніша за всі інші радості буття" [4, с.367].

Крім казок та казкових сюжетів, у романі "Козацькому роду..." зустрічаються епізоди, що нагадують казкові. Так, Омелько,

розмовляючи з царем, крутить на пальці подарований ним перстень, і цим лякає монарха, бо всюди ходять чутки про козаків-характерників, що свідчить про медіальну роль атрибута. Омелько пригадує слова Мамає, коли той проводжав його в дорогу: не вірити ніде і нікому, навіть вже дійшовши згоди з государем, бо "в усіх казках... цар попервах дарує перстень, а вже потім..." [4, с.353] шукає приводу відрубати голову. Козак тоді жартома говорив про можливу чарівну силу коштовного персня, та й навів цей епізод принагідно до можливої в майбутньому ситуації. Омелькове збентеження, викликане спогадом Мамаєвої поради, і вирішило його долю, а разом з ним і долю України. Цар не збирався відпускати такого дотепника, розумника, талановитого казкаря, співака на Україну, хоч і пообіцяв, але ж "химородника... ні, ні, крий боже! Хай забирається геть!" [4, с.676].

Порівняння з епізодом певної казки може використовуватися автором і для влучної, яскравої характеристики якоїсь ситуації в романі. Наприклад, прощання Омелька з царем письменник подає як порівняння, побудоване на протиставленні казкової дійсності реальній: "Хоч і не було такого, як водиться в казках, щоб на прощання йому там "у долоні заляпали, в барабан вибили й гроші одщитали, але й не зачепив Омелька ніхто..." [4, с.681].

Зустрічаються у творі епізоди, в яких пряме посилання на казку відсутнє, але легко вгадується її мотив. Так, для підкреслення розуму і кмітливості Лукії в її розмові з веселим парубком на базарі вводиться мотив казки про мудру дівчину: " - Залатай-но горщик, дівко!- А ти його спочатку виверни, з лиця хто ж латає!" [14, с. 219].

Висновок. Отже, казки, казкові сюжети та мотиви виконують в романі О. Ільченка "Козацькому роду нема переводу..." найрізноманітніші функції, підпорядковані ідейно-композиційному задуму твору. Історичні мотиви репрезентуються у "хімерній

казковості” з притаманними їй історіософією та структурною композицією. Казкам притаманний міфологічний код, котрий переважно побутує в контрадикторній позиції до головного героя, хоч у казці чимало міфологічних образів є його помічниками.

Література:

1. Березовський І. *Дум живих казкові передзвони // Мудрий оповідач.* – К.: Наукова думка, 1969. – С.3-8.
2. Гладков Ф. *Повість про дитинство.* М.: Худож. Лит., 1956. – 420 с.
3. Дунаєвська Л. Ф. *Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій / Лідія Францізна Дунаєвська* – К., 1997. – 382 с.
4. Ільченко О. *Козацькому роду нема переводу, або Мамай і Чужа Молодиця.* – К.: Дніпро, 1979. – 692с.
5. Кравченко А. *Художня умовність в українській радянській прозі.* – К.: Наукова думка, 1988. – 128с.
6. Леонтьєва О. Ф. *Смислові конотації дієслів мовлення у казковому дис- курсі (на матеріалі українських народних казок про тварин): Дисс. канд. філол. наук.* – К., 2003. - 19 с.
7. Осипов О. *Сказка вокруг нас // Новое время.* – 1987. – № 44. – С.48.
8. Пропп В. Я. *Трансформація чарівних казок.* – Сб. *Фольклор і дійсність.* К.: Генеза.– 2005.– 184 с.
9. Пропп В. Я. *Исторические корни волшебной сказки.* – Л., Просвещение, 1986. – 365 с.
10. Пропп В. Я. *Фольклор и действительность.* – М., 1976. – 327 с.
11. *Соціально-побутова казка / Передм. О. Бріциної.* – К.: Дніпро, 1987, – 382с.

12. Таланчук О. М. *Українознавство: Усна народна творчість: Навчально- методичний посібник для учнів і вчителів.* – К.: Либідь, 1998. – 248 с.
13. *Теория літератури.* – М., Наука, 1995. – 495 с.
14. *Українські народні казки.* / Передм. Г. С. Сухобрус. – К.: 1953. – 332 с.
15. Урнов М. *Вступительная статья // Oskar Wild. Selections.: – М.; Прогрес.1979. – 215 с.*
16. Франко І. *Твори: У 50-ти т.* – К.: 1979, Т.20, С.170.
17. *The Anthropologist Looks at Myth - Austin - London, 1966.*

References:

1. Berezovskij I. *Dum zhyvykh kazkovi peredzvony // Mudryj opovidach.* – К.: Naukovadumka, 1969. – S.3-8.
2. Ghladkov F. *Povistj pro dytynstvo.* М.: Khudozh. Lyt., 1956. – 420 s.
3. Dunajevska L. F. *Ukrajinsjka narodna proza (legenda, kazka). Evoljucija epichnykh tradycij: Avtoref. dysertacija d-ra filol. nauk: 10.01.07 / Kyjiv. un-t im. T. Shevchenka. - К., 1998. - 36 с.*
4. Iljchenko O. *Kozacjkomu rodu nema perevodu, abo Mamaj i Chuzha Molodycja.* – К.: Dnipro, 1979. – 692s.
5. Kravchenko A. *Khudozhnja umovnistj v ukrajinsjkij radjansjkij prozi.* – К.: Naukova dumka, 1988. – 128s.
6. Leontijeva O. F. *Smyslovi konotaciji dijesliv movlennja u kazkovomu dyskursi (na materialy ukrajinsjkykh narodnykh kazok pro tvaryn): avtoref. dys. kand. filol. nauk: 10.02.01 / nacionaljnyj pedaghoghichnyj un-t im. M. P. Draghomanova. – К., 2003. – 19 s.*
7. Osypov O. *Skazka vokrug nas // Novoe vremja.* – 1987. –№ 44.– S.48.
8. Propp V. Ja. *Transformacija charivnykh kazok.* – Sb. *Foljklor i dijsnistj.* К.: Gheneza.– 2005.– 184 s.

9. Propp V. Ja. *Ystorycheskye korny volshebnoj skazky.* – L., Prosveshhenye, 1986. – 365 s.
10. Propp V. Ja. *Foljklor y dejstvityel'nostj.* – M., 1976. – 327 s.
11. *Socialjno-pobutova kazka / Peredm. O. Bricynoji.* – K.: Dnipro, 1987, – 382s.
12. Talanchuk O. M. *Ukrajinoznavstvo: Usna narodna tvorchistj: Navchaljno- metodychnyj posibnyk dlja uchniv i vchyteliv.* – K.: Lybidj, 1998. – 248 s.
13. *Teoryja literatury.* – M., Nauka, 1995. – 495 s.
14. *Ukrajinsjki narodni kazky. / Peredm. Gh. S. Sukhobrus.* – K.: 1953. – 332 s.
15. Urnov M. *Vstupytel'naja stat'ja // Oskar Wild. Selections.: – M.; Proghres.1979. – 215 s.*
16. Franko I. *Tvory: U 50-ty t.* – K.: 1979, T.20, S.170.
17. *The Anthropologist Looks at Myth - Austin - London, 1966.*

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНИХ НАУК

- ЗОБРАЖЕННЯ НА МОНЕТАХ ВИДАТНИХ ДОСЯГНЕНЬ І
ВИДАТНИХ СУЧАСНИКІВ НТР 1950-1980 РР. ТА КІНЦЯ ХХ-го
ПОЧАТКУ ХХ-го СТОЛІТТЯ 5
кандидат історичних наук, Логвинюк Т.В.

РОЗДІЛ ІІ. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

- ДЖЕРЕЛА РОДЮЧОСТІ В ДАВНІХ КУЛЬТАХ 19
кандидат філологічних наук, доцент, Кухаренко О.О.

РОЗДІЛ ІІІ. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК

- ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ *СЕРЦЕ* В
УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ 32
кандидат педагогічних наук, Лисенко Л.О.

- МОВНІ ЗАСОБИ ПЕРКОНАННЯ ТА ВПЛИВУ НА
СПІВБЕСІДНИКА ПІД ЧАС БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО
СПІЛКУВАННЯ 45
кандидат філологічних наук, Халчанська О. В.

- СОТЕРІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ «ПРОПОВІДНИКА»
(«КНИГИ ЕККЛЕЗІЯСТОВОЇ») 54
доктор філологічних наук, професор, академік АН ВО
України Абрамович С. Д.

- ФОКУС КАЗКИ ЯК СКЛАДНИК ТВОРУ О. ІЛЬЧЕНКА
"КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ..." 71
Куриленко Д. В.

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ПАРАДИГМА ПІЗНАННЯ: ГУМАНІТАРНІ ПИТАННЯ»
SCIENTIFIC JOURNAL
«PARADIGM OF KNOWLEDGE: HUMANITARIAN ISSUES»**

Підписано до друку 24.06.2016
Формат 60x84/16. Гарн. Times New Roman.
Папір офсетний. Друк різнографія.
Тираж 300пр.

© Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом»
Свідоцтво ДР №325712
02192, м. Київ, вул. Юності 9/144.
т/ф. +38044-525-62-99
e-mail: paradred@gmail.com